

Sociaal en Cultureel Planbureau

Kleine gebaren

Het belang van dorpsgenoten
voor ouderen op het platteland

Kleine gebaren

Het belang van dorpsgenoten voor ouderen op het platteland

Lotte Vermeij

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het scp verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het scp te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2016

SCP-publicatie 2016-4

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: bureau Stijlzorg, Utrecht

Foto omslag: Sabine Joosten / Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0779 3

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50

2515 XP Den Haag

(070) 340 70 00

www.scp.nl

info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	5
Samenvatting	6
1 Een goede oude dag in het dorp	7
1.1 Zorgzame dorpen?	9
1.2 Het dorp als vangnet: lokaal sociaal kapitaal	9
1.3 Deze publicatie	12
2 Toenemende dagelijkse problemen	13
2.1 Ouderen vrijwel net zo positief over leefbaarheid als jongere bewoners	13
2.2 Vooral praktische problemen nemen toe op hoge leeftijd	15
2.3 Vooral kwetsbaar door lichamelijke beperkingen	17
Noot	20
3 Veranderende verhouding met dorpsgenoten	21
3.1 Perceptie van lokale omgangsvormen verandert nauwelijks	21
3.2 Contacten dichtbij huis belangrijker	22
3.3 Afnemende aantallen lokale contacten	24
3.4 Kwetsbare ouderen minder lokaal sociaal kapitaal	25
Noten	27
4 Lokaal sociaal kapitaal en dagelijkse problemen	28
4.1 Lokale contacten en sociale samenhang leveren ouderen verschillende dingen op	29
4.2 Lokale contacten lijken iets belangrijker voor kwetsbare ouderen	31
Noot	32
5 Hulp aan oudere dorpsbewoners	33
5.1 Toenemend gebruik van formele steun	33
5.2 Ouderen krijgen meer hulp van dorpsgenoten	34
5.3 Toenemende 'vraagverlegenheid'	35
5.4 Kwetsbare ouderen krijgen meer hulp, maar zijn afhankelijk van bemiddeling	36
6 Is het dorp een vangnet voor kwetsbare ouderen?	38
6.1 Kwetsbare ouderen hebben relatief weinig aansluiting bij dorpsgenoten	38
6.2 Lokale omgangsvormen waardevol voor sociaal-emotioneel welzijn	39

6.3	Ouderen met lichamelijke beperkingen krijgen meer hulp, maar arme ouderen niet	40
6.4	Hulp op hoge leeftijd steeds afhankelijker van het aanbod van anderen en van bemiddeling	40
6.5	Vernieuwing sociale infrastructuur	40
6.6	Oog voor kwetsbaarheid	41
	Summary	42
	Bijlagen (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport)	
	Literatuur	43
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	48

Voorwoord

De afgelopen jaren is er veel veranderd in de gemeenten van Nederland. Als gevolg van ingrijpende veranderingen in sociaal beleid hebben de gemeenten manieren gezocht om, met een afnemend budget, een groeiende groep soms uiterst kwetsbare inwoners zorg en ondersteuning te bieden. Hoewel gemeenten hierbij hun eigen aanpak kiezen, hebben zij met elkaar gemeen dat een afname in formele zorg gecompenseerd moet worden door een toename van informele hulp. Een gemene deler is ook dat de zorg in instellingen zich verplaatst naar de eigen woning. Soms zeer kwetsbare ouderen worden hierdoor afhankelijker van de buurt; daar speelt hun leven zich steeds meer af.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (scp) onderzoekt deze maatschappelijke transitie vanuit verschillende invalshoeken. Sinds de invoering van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) in 2007 beschrijven wij de grote veranderingen die zich voordoen bij gemeenten. In een al langere traditie doen wij onderzoek naar informele hulp, waarvan het merendeel geleverd wordt door familie.

Met de huidige publicatie gaan we in op de betekenis van de lokale omgeving. We bekijken de positie die ouderen innemen in de lokale informele netwerken en welke verschillen in dit opzicht bestaan tussen weerbare en kwetsbare ouderen. Ook bestuderen we welke ouderen hulp krijgen van burens en buurtgenoten en hoe deze hulp tot stand komt.

We richten ons in het bijzonder op kleine dorpen en buitengebieden, waar de sterke vergrijzing hoge eisen stelt aan de lokale zorgzaamheid.

Deze studie maakt onderdeel uit van het monitorprogramma De sociale staat van het platteland, waaraan het scp op verzoek van het ministerie van Economische Zaken werkt. Wij danken alle deelnemers aan dit onderzoek voor hun tijd en openheid.

Prof. dr. Kim Putters

Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

Ouderdom gaat gepaard met een toename van praktische en sociaal-emotionele problemen. Nu steeds meer kwetsbare ouderen langer zelfstandig wonen, wordt de lokale omgeving belangrijker voor hun kwaliteit van leven. Deze publicatie heeft als onderwerp de relatie tussen ouderen op het platteland en hun dorpsgenoten, en het belang van deze dorpsgenoten voor de mate waarin zij dagelijkse problemen ervaren. Centraal staat hierbij het verschil tussen de vele weerbare ouderen en de kwetsbare ouderen, die het meeste baat hebben bij vriendelijkheid en behulpzaamheid van dorpsgenoten.

De resultaten laten zien dat de aansluiting met dorpsgenoten op hoge leeftijd minder wordt: het aantal contacten in het dorp neemt af en ouderen krijgen een wat minder gunstig beeld van omgangsvormen in het dorp. Dit geldt vooral voor kwetsbare ouderen, bijvoorbeeld ouderen met zware lichamelijke beperkingen.

De aansluiting bij dorpsgenoten lijkt van weinig betekenis als buffer tegen praktische dagelijkse problemen. Wie veel lokale contacten heeft, ondervindt minder problemen met het huishouden en het onderhoud van huis en tuin. Dit kan erop wijzen dat deze mensen helpen, maar het aantal lokale contacten heeft geen verband met de mate waarin ouderen problemen ervaren met vervoer. Belangrijker lijkt de aansluiting bij dorpsgenoten als buffer tegen sociaal-emotionele problemen. Dit geldt vooral voor eenzaamheid: ouderen met veel lokale contacten en een gunstig beeld van de omgangsvormen in het dorp zijn beduidend minder vaak eenzaam dan ouderen met weinig lokale contacten en een minder positief beeld van de lokale omgangsvormen. Een positief beeld vertoont bovendien een negatieve relatie met neerslachtigheid en onveiligheidsgevoel.

Hoewel kwetsbare ouderen relatief weinig lokale contacten hebben, krijgen zij vaker hulp van dorpsgenoten. De manier waarop deze hulp tot stand komt verandert echter met toenemende kwetsbaarheid. Naarmate ouderen ouder en kwetsbaarder worden, vragen zij minder vaak om hulp en krijgen zij wat vaker hulp van dorpsgenoten aangeboden.

Tevens neemt het belang van bemiddeling toe, zowel door gemeente en welzijnsinstanties als door het eigen netwerk. Beleid gericht op het welzijn van zelfstandig wonende ouderen zal dus oog moeten hebben voor de moeilijke sociale positie van kwetsbare ouderen, ook in de lokale omgeving, en oplossingen moeten vinden voor de belemmeringen die hulp-relaties in de weg staan.

1 Een goede oude dag in het dorp

Nederlanders worden steeds ouder. Terwijl in 1950 nog 8% van de bevolking 65 jaar of ouder was, was dit in 2012 16% en stijgt dit percentage naar verwachting tot 27% in 2040. Het aandeel 75-plussers zal tussen 2012 en 2040 zelfs verdubbelen, van 7% tot 14% van de Nederlanders (Huisman et al. 2013; Ritsema van Eck et al. 2013). Deze ouderen blijven steeds langer gezond en actief, maar dat neemt niet weg dat veel ouderen op hoge leeftijd tegen beperkingen aanlopen, waardoor zij kwetsbaar worden voor een achteruitgang in de kwaliteit van leven (Van Campen 2011). De groeiende groep kwetsbare ouderen woont langer zelfstandig dan ouderen voorheen en kan gebruikmaken van minder formele ondersteuning. In de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) kregen gemeenten een regierol in de maatschappelijke opgave die dit met zich meebrengt. Met beperkte middelen staan zij voor de taak om de afnemende formele voorzieningen te vervangen door informele structuren die ondersteuning bieden waar nodig (Kromhout et al. 2014).

Dat ouderen langer zelfstandig wonen, kan gezien worden als een positieve ontwikkeling. Internationaal geldt *ageing in place* niet alleen als een bijdrage aan de betaalbaarheid van zorg voor de vergrijzende bevolking, maar ook als een bijdrage aan een goede oude dag (Van Dijk 2015). Veel hedendaagse ouderen hechten sterk aan hun zelfstandigheid en blijven graag wonen in een vertrouwde omgeving waar zij zelf de regie hebben (De Jong et al. 2012; Lindenberg et al. 2013; Lijzenga en Van der Waals 2014). Maar de ontwikkelingen brengen ook met zich mee dat kwetsbare ouderen afhankelijker worden van hun directe omgeving, waardoor aansluiting van de woonomgeving bij de behoeften van een vergrijzende bewonerspopulatie belangrijker wordt (WHO 2007). Een generatiebestendige woonomgeving kenmerkt zich door zowel fysieke als sociale toegankelijkheid. Wat betreft de fysieke kant van een buurt stellen bijvoorbeeld goed begaanbare trottoirs en nabije basisvoorzieningen ouderen in staat om tot op hoge leeftijd zelfstandig te blijven bewegen. Een toegankelijke sociale leefomgeving maakt het mogelijk deel te blijven nemen aan het maatschappelijke leven, 'erbij te horen'. Voor kwetsbare ouderen zouden burens en buurtgenoten een bron van hulp kunnen zijn en daarmee een vangnet vormen wanneer andere hulpbronnen tekortschieten.

Er zijn goede redenen om terughoudend te zijn met verwachtingen aan het adres van burens en buurtgenoten. Al in de jaren zeventig was uitgebreid aandacht voor de afnemende betekenis van lokale gemeenschappen (bv. Hunter en Suttles 1972; Wellman 1979) en sindsdien bleef de ruimtelijke schaalvergroting van het leven verder toenemen, zeker op het platteland. Zo constateerde Thissen dat in de Achterhoek ouderen sinds de jaren negentig minder sterk met het dorp verweven raakten (Thissen 2011). De groeiende ruimtelijke schaal van het leven gaat vergezeld met een toenemende afstandelijkheid in omgangsvormen tussen burens. Zo hechten veel mensen groot belang aan privacy en wordt sociale controle dus vaak negatief gewaardeerd, ook in dorpen (Blokland-Potters 2004; Vermeij 2008). Tegen deze achtergrond is het begrijpelijk dat tussen burens gedragsnormen

bestaan die het vragen en aanbieden van hulp in de weg staan (Jager-Vreugdenhil 2012; Linders 2010).

Toch spelen buren en buurtgenoten een niet onbetekenende rol in elkaars leven.

Een verregaand voorbeeld van een dergelijke rol is het opkomende fenomeen van zorg-coöperaties. Zo willen bewoners van het Noord-Groningse Warffum met hun initiatief Goud Oud ‘ook in de toekomst, de mogelijkheid [...] bieden aan de ouderen uit hun dorp en omgeving om in Warffum te blijven wonen en zo “Goud oud” te kunnen worden’ (www.goudoudinwarffum.nl).

Meestal komt de betrokkenheid tussen bewoners tot stand langs ongeorganiseerde weg. Van alle informele helpers is 5%-9% een buur (Broese van Groenou et al. 2013; Egging et al. 2011; De Klerk et al. 2015). Hun hulp is minder intensief en langdurig dan die van primaire mantelzorgers en minder intiem, maar buren leveren wel praktische hulp en emotionele steun (Egging et al. 2011; De Klerk et al. 2015). Hun nabijheid stelt hen tevens in staat een oogje in het zeil te houden en snel ter plaatse te zijn in geval van nood (Van Dijk et al. 2013). Naast deze hulprelaties zijn de terloopse contacten belangrijk. Veel mensen spreken hun buren beduidend vaker dan hun vrienden (Wellman en Wortley 1990). Deze dagelijkse gesprekjes spelen een essentiële rol in de levens van veel ouderen (Buffel et al. 2014; Gardner 2011; Lager 2015). Verschillende studies laten dan ook statistische verbanden zien tussen sociale verbondenheid van ouderen met buurtgenoten en hun welzijn (Cramm en Nieboer 2015; Filkins et al. 2000; Windsor et al. 2012). Zo wijst een recente analyse uit dat eenzame ouderen met goed burencontact, minder vaak opgenomen worden in een tehuis dan eenzame ouderen zonder goed burencontact (Tolkacheva en Thomése 2014). In de wetenschappelijke literatuur bestaat derhalve consensus over het belang van de buurt en buurtgenoten voor het welzijn van ouderen (Annear et al. 2014; Lui et al. 2009; Menec et al. 2011; Wahl et al. 2012).

Dit roept de vraag op, in welke mate ouderen verbonden zijn met hun buren en buurtgenoten en welke verschillen hierin bestaan tussen ouderen. Als buurten en dorpen als vangnet moeten functioneren, hoopt men kennelijk dat het met name gaat om kwetsbare ouderen die goede contacten hebben in hun directe omgeving en die hulp ontvangen als ze die nodig hebben. Enerzijds is dit een plausibele gedachte, want kwetsbare groepen bewoners richten zich in het algemeen meer op een buurt dan minder kwetsbare, meer mobiele groepen. Laagopgeleiden bijvoorbeeld, doen een groter deel van hun contacten op in de buurt dan hoogopgeleiden (Volker et al. 2014) en ervaren meer sociale cohesie in de buurt (Kullberg et al. 2015). Maar daar staat tegenover dat kwetsbare groepen vaak kleinere netwerken hebben, ook in de buurt (Vermeij 2015; Volker et al. 2014). In een studie onder Wmo-aanvragers – een groep met veel kwetsbare ouderen – komt bijvoorbeeld naar voren dat mensen met psychische klachten juist relatief weinig contact met buren hebben (Kromhout et al. 2014). Dit past in het beeld dat juist kwetsbare ouderen het soms moeilijk vinden om een plaats te verwerven in de veranderende woonomgeving (Doekhie et al. 2014; Phillipson 2007), terwijl zij – zo komt naar voren in een studie onder Rotterdamse ouderen – ondersteunende buurtnetwerken juist belangrijker vinden dan minder kwetsbare ouderen (Van Dijk 2015).

1.1 Zorgzame dorpen?

Waar andere recente Nederlandse studies naar ouderen en hun buurt zich richten op een stedelijke context (Van Dijk 2015; Lager 2015), beperkt de huidige studie zich tot het platteland, waar relatief gezien aanmerkelijk meer ouderen wonen dan in steden (Van Dam et al. 2013; Ritsema van Eck et al. 2013). Over dorpen bestaat het beeld dat zij, dankzij de sterke sociale verbondenheid tussen dorpsbewoners, betere plaatsen zijn om oud te worden dan stedelijke buurten. En hier valt wat voor te zeggen. Internationale studies laten voordelen zien van het landelijke wonen: rurale ouderen voelen zich meer thuis dan stedelijke ouderen (Young et al. 2004), beschikken over meer sociaal kapitaal (Burholt en Scharf 2013) en kampen minder vaak met depressieve klachten (Walters et al. 2004). Nederlandse studies van enige tijd geleden laten daarbij zien dat oudere dorpsbewoners hun belangrijkste contacten dichterbij hebben dan oudere stedelingen (Thomése en Van Tilburg 2000) en dat zij minder vaak eenzaam zijn (Broese van Groenou et al. 1999). Wmo-aanvragers in landelijke gemeenten ervaren vaker genoeg mogelijkheden tot contact en participatie dan diegenen die in stedelijke gemeenten wonen (Kromhout et al. 2014).

Toch wordt de rurale zorgzaamheid gemakkelijk overschat. Een studie naar sociale netwerken laat zien dat dorpsbewoners juist wat minder hulp uit hun netwerk ontvangen dan stedelingen, omdat stedelingen meer helpende vrienden hebben (Mollenhorst et al. 2005). Hier staat niet tegenover dat dorpsbewoners meer hulp van familie krijgen. Dit geldt echter niet voor iedereen: de volwassen kinderen van rurale ouderen wonen relatief vaak op grote afstand, vooral in het Noorden (Van der Pers en Mulder 2013). Ook op het platteland past de sociale gemeenschap zich aan de tijdsgeest aan. Hoewel de sociale cohesie er iets sterker is, vinden de meeste dorpsbewoners rust en ruimte beduidend belangrijker dan het sociale leven in het dorp (Steenbekkers en Vermeij 2013; Vermeij 2015). Zelfs in dorpen waar bewoners elkaar veel helpen, vallen sommige hulpbehoevende bewoners buiten de boot (Van den Hoek 2014).

1.2 Het dorp als vangnet: lokaal sociaal kapitaal

We onderzoeken hier de vangnetfunctie van dorpen, oftewel de informele aansluiting van oudere dorpsbewoners met hun dorpsgenoten, en de betekenis hiervan voor de kwaliteit van leven. Met dit onderwerp bevinden we ons op het terrein van sociaal kapitaal, een breed begrip dat betrekking heeft op de relaties tussen mensen en de waarde die deze relaties vertegenwoordigen. Hier hanteren we een invulling die beperkt blijft tot de lokale context van het dorp. Daarbij beperken we ons tot de aspecten waarvan we verwachten dat ze een waardevolle bijdrage leveren aan de kwaliteit van leven van ouderen. We hanteren hiervoor de term ‘lokaal sociaal kapitaal’.

De term ‘sociaal kapitaal’ wordt in de sociale wetenschappen op twee manieren gebruikt. Enerzijds wordt het gezien als een kenmerk van collectiviteiten, zoals landen, instituties, geloofsgemeenschappen of dorpen (zie bv. Putnam 2001). Zo begrepen leggen dorpen rijk aan sociaal kapitaal meer vermogen tot (vrijwillige) samenwerking aan de dag dan andere

dorpen, met positieve uitkomsten voor bewoners tot gevolg. Anderzijds wordt sociaal kapitaal gezien als een kenmerk van individuen (zie bv. Coleman 1988). Personen met veel sociaal kapitaal zijn in deze betekenis personen met een waardevol sociaal netwerk, waarvan de leden hen nuttige informatie, hulp of spullen leveren. De twee betekenissen staan niet los van elkaar, omdat individuen eveneens baten ondervinden van collectieve vormen van sociaal kapitaal. En omdat zij in verschillende mate aansluiting hebben bij de collectieven waartoe ze behoren, ondervinden zij deze baten vaak niet in gelijke mate.

Met de precieze invulling van het begrip ‘lokaal sociaal kapitaal’ sluiten we in dit rapport aan bij twee recente studies naar het functioneren van hedendaagse buurten (Jager-Vreugdenhil 2012; Linders 2010). Ten eerste onderscheiden we ‘lokale omgangsvormen’. We doelen hiermee op datgene wat zich afspeelt tussen medebewoners op een collectief gedeeld niveau in de publieke ruimte. Als buurtbewoners het hebben over hun buurt, dan denken zij veelal aan de omgangsvormen (Jager-Vreugdenhil 2012). Verwant hieraan is het begrip ‘publieke familiariteit’, waarmee geduid wordt op een mate van onderlinge herkenbaarheid tussen stedelijke buurtgenoten, die bijdraagt aan het veiligheidsgevoel van bewoners (Blokland 2009). Ook ‘collectieve weerbaarheid’ (*collective efficacy*) is een gerelateerd begrip. Dit duidt op de mate waarin bewoners van een buurt bereid zijn zich in te zetten voor een collectief belang als veiligheid, waarbij verwachtingen met betrekking tot het gedrag van buurtgenoten een belangrijke rol spelen (Sampson et al. 1997).

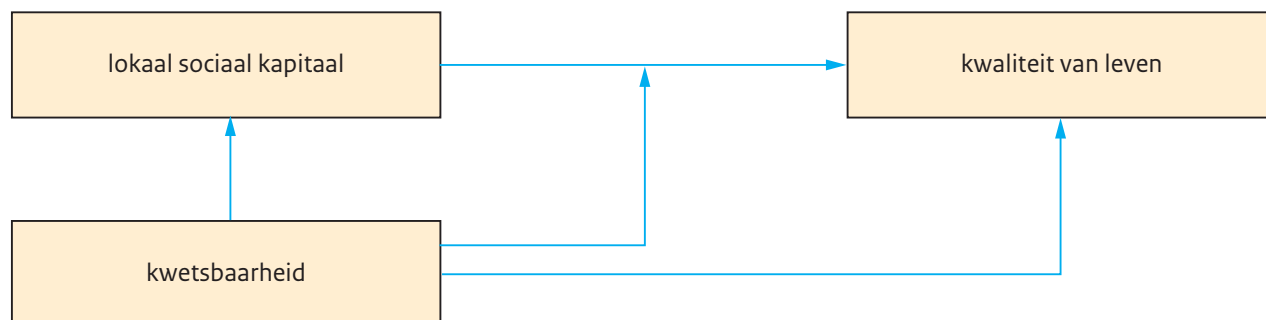
Verwacht kan worden dat prettige omgangsvormen in een dorp ten goede komen aan het welzijn van ouderen, maar dit is niet in alle opzichten het geval. Moderne gedragsregels in veel buurten en dorpen zijn namelijk gericht op het bewaren van onderlinge afstand, waardoor deze regels bemoeilijken dat buurtgenoten elkaar helpen. Niet alleen leiden zij tot ‘vraagverlegenheid’ bij degenen die hulp nodig hebben, zij zorgen ook voor ‘handelingsverlegenheid’ bij degenen die wel wat willen doen voor een hulpbehoevende buurtgenoot (Linders 2010). Een gevolg hiervan is volgens Linders en Jager-Vreugdenhil dat de onderlinge hulp vooral verleend wordt binnen persoonlijke relaties. Om dit aspect van het lokaal sociaal kapitaal in beeld te brengen, onderscheiden we hier ‘lokale contacten’, die zich veelal juist in de privésfeer bevinden.

Figuur 1.1 geeft schematisch weer welke verbanden met de huidige studie onderzocht worden. De bovenste pijl toont de relatie tussen lokaal sociaal kapitaal en de kwaliteit van leven. Ook dit laatste begrip vereist nadere invulling, want kwaliteit van leven wordt doorgaans opgevat als een multidimensionaal concept, dat verschillende terreinen bestrijkt en zowel objectieve als subjectieve dimensies bevat (Fernández-Ballesteros 2011). Omdat een dergelijk brede invulling weinig handzaam is, wordt in veel studies volstaan met een meting van een algemene, subjectieve waardering van het leven, zoals *life satisfaction* of *subjective well-being* (Diener en Suh 1998). Afgelezen aan deze subjectieve metingen gaan ouderen, ondanks objectieve verliezen, hun leven niet of nauwelijks negatiever waarderen (Diener en Suh 1998; Mroczek en Kolarz 1998). In de huidige studie brengen we de kwaliteit van leven in beeld aan de hand van vijf concrete problemen, waarvan bekend is dat deze vaker parten gaan spelen in het dagelijks leven van ouderen: problemen met vervoer,

moeite met huishouden en onderhoud, onveiligheidsgevoel, eenzaamheid en neerslachtigheid. Hoewel we kiezen voor feitelijke problemen, gaan we uit van de subjectieve beleving van ouderen die niet altijd een weerslag zal zijn van de objectieve condities.

Figuur 1.1

De vangnetfunctie van de lokale samenleving voor ouderen schematisch weergegeven

Bron: SCP

De overige drie pijlen hebben betrekking op de mogelijke consequenties van kwetsbaarheid voor het lokaal sociaal kapitaal, voor de kwaliteit van leven en voor de relatie tussen beide. In onderzoek naar ouderen, wordt deze term (of het Engelse *frailty*) vaak gehanteerd voor ouderen met een slechte kwaliteit van leven (bv. Puts et al. 2007). Hier verstaan we onder kwetsbaarheid een hoog *risico* op een slechtere kwaliteit van leven. Meer specifiek beschouwen we als 'kwetsbaar' degenen met weinig eigen hulpbronnen. Veel ouderen kunnen beschikken over eigen hulpbronnen waarmee zij hun leven naar eigen inzicht kunnen inrichten. Degenen die over weinig hulpbronnen beschikken hebben hiertoe minder mogelijkheden, waardoor het dagelijkse leven ongemakkelijk en moeizaam kan worden en waardoor afhankelijkheid van het lokaal sociaal kapitaal kan toenemen.

De hulpbronnen waarover mensen kunnen beschikken zijn globaal te verdelen in vier kapitaaltvormen (Vrooman et al. 2014). De meest basale vorm is *persoonskapitaal*, waaronder lichamelijke gezondheid en mentale gesteldheid vallen. We brengen deze kapitaaltvorm in beeld aan de hand van de lichamelijke beperkingen van ouderen. Waar dit persoonskapitaal op hoge leeftijd achteruit gaat, blijft *economisch kapitaal* vaak op peil. Ouderen ervaren hun financiële mogelijkheden cruciaal voor de kwaliteit van leven (Puts et al. 2007). De derde kapitaaltvorm is *cultureel kapitaal*, waaronder talenkennis, digitale vaardigheden en culturele smaak. Voor zover nieuwe tijden om nieuwe vaardigheden vragen, kunnen tekorten in deze kapitaaltvorm ouderen parten spelen. Dat veel van de huidige ouderen laagopgeleid zijn, speelt hierbij mee. De vierde kapitaaltvorm is *sociaal kapitaal*, waartoe de hulpbronnen gerekend worden die besloten liggen in de sociale verbanden waar mensen deel van uitmaken. Relevante sociale hulpbronnen zijn de partner en familieleden.

Zoals gezegd kunnen ook dorpsgenoten een vorm van sociaal kapitaal vormen.

Omdat lokaal sociaal kapitaal het hoofdonderwerp van deze studie vormt, wordt dit apart beschouwd en dus niet opgenomen als indicator van kwetsbaarheid. Het is echter wel

belangrijk te bedenken dat er overlap kan bestaan tussen lokaal sociaal kapitaal en de andere vormen van sociaal kapitaal, bijvoorbeeld wanneer familieleden in het dorp wonen.

1.3 Deze publicatie

In het volgende hoofdstuk beschrijven we de kwaliteit van het dagelijks leven in relatie tot leeftijd en toenemende kwetsbaarheid van ouderen. Onder ‘ouderen’ verstaan we bewoners van 75 jaar of ouder. Daarna beschrijven we hoe dorpsbewoners zich verhouden tot hun dorpsgenoten en welke veranderingen hierin optreden met het stijgen van de leeftijd en de toenemende kwetsbaarheid van ouderen. Met andere woorden: in welke mate beschikken ouderen over ‘lokaal sociaal kapitaal’ en welke verschillen zijn er tussen ouderen (hoofdstuk 3). Vervolgens gaan we na welke relatie bestaat tussen de verhouding van ouderen tot dorpsgenoten en hun kwaliteit van leven, waarbij we weer onderscheid maken tussen meer en minder kwetsbare ouderen (hoofdstuk 4). Dan gaan we nader in op de hulp die dorpsbewoners ontvangen van dorpsgenoten en de manier waarop hulprelaties tot stand komen (hoofdstuk 5). We sluiten af met de belangrijkste conclusies en lessen die getrokken kunnen worden (hoofdstuk 6).

Kader 1 Het databestand Sociaal vitaal platteland 2014

Deze studie is gebaseerd op het databestand Sociaal vitaal platteland uit 2014 (SVP’14), een vervolg op SVP’11 (Vermeij 2015). Net als dit eerdere onderzoek bestond de populatie van het huidige onderzoek uit de ruim twee miljoen Nederlanders van 15 jaar of ouder die wonen in dorpen met minder dan 3000 inwoners of in een buitengebied. Om precies te zijn: het gaat om de inwoners van CBS-buurtten (Centraal Bureau voor de Statistiek; afbakening 2009) in viercijferige postcode-gebieden met een omgevingsadressendichtheid van minder dan 500, of minder dan 1000 in een gemeente met een omgevingsadressendichtheid minder dan 1000. Buurtten die samen met omliggende buurtten een bevolkingskern met 3000 inwoners of meer vormen vallen af. De data zijn verzameld in het najaar van 2014 met een vragenlijst die zowel schriftelijk als digitaal ingevuld kon worden.

Om een representatief beeld te krijgen van de dorpsbewoners in Nederland, werd de steekproef getrokken uit de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA), waarbij bewoners van 75 jaar en ouder werden oververtegenwoordigd. Van de 16.300 personen die een uitnodiging kregen voor het onderzoek, vulde 47% de vragenlijst in. Dit resulteerde in gegevens over 7697 respondenten, waarvan 1241 van 75 jaar of ouder. Om te corrigeren voor selectieve respons – bepaalde groepen doen nu eenmaal vaker mee aan onderzoek dan andere – werd gebruikgemaakt van een weegfactor.

2 Toenemende dagelijkse problemen

Om zicht te krijgen op de kwaliteit van leven van ouderen in de context van hun rurale woonomgeving, bekijken we eerst hun oordeel over de leefbaarheid van het dorp waar ze wonen of het dichtste bij wonen als ze in het buitengebied leven (§ 2.1). Dorpsbewoners van verschillende leeftijden kunnen hiervan een andere beleving hebben, bijvoorbeeld doordat zij andere behoeften hebben of het dorp bezien vanuit andere referentiekaders. Vervolgens gaan we in op de kwaliteit van leven van ouderen aan de hand van de eerdergenoemde vijf dagelijkse problemen (§ 2.2). Met die problemen sluiten we aan bij twee algemene aspecten van de kwaliteit van leven die op oudere leeftijd onder druk kunnen komen te staan: de praktische redzaamheid (*agency*) en de sociaal-emotionele verbondenheid (*belonging*) (Wahl et al. 2012; Wiles et al. 2011; Ziegler en Schwanen 2011). Wanneer lichamelijke beperkingen toenemen kunnen vooral praktische hindernissen ouderen hulpbehoevend maken. Of hierdoor hun redzaamheid onder druk staat, is sterk afhankelijk van de manier waarop zij ondersteuning krijgen. Ervaren problemen kunnen ontstaan wanneer zij zich beperkt voelen in hun mogelijkheden of hun netwerk meer moeten belasten dan hen lief is (Jager-Vreugdenhil 2012; Schwanen et al. 2012). Dat het gevoel verbonden te zijn wegebt komt ten eerste doordat belangrijke personen wegvallen, maar verlies van mobiliteit en bezigheden dragen eveneens bij aan het feit dat ouderen minder vanzelfsprekend deel uitmaken van sociale verbanden.

In dit hoofdstuk kijken we tot slot hoe deze problemen zich ontwikkelen met het toenemen van de leeftijd en de daarmee gepaard gaande kwetsbaarheid (§ 2.3). De mate waarin het ervaren van deze problemen afhangt van de woonomgeving en de contacten daarbinnen, komt later aan de orde (hoofdstuk 4 en 5).

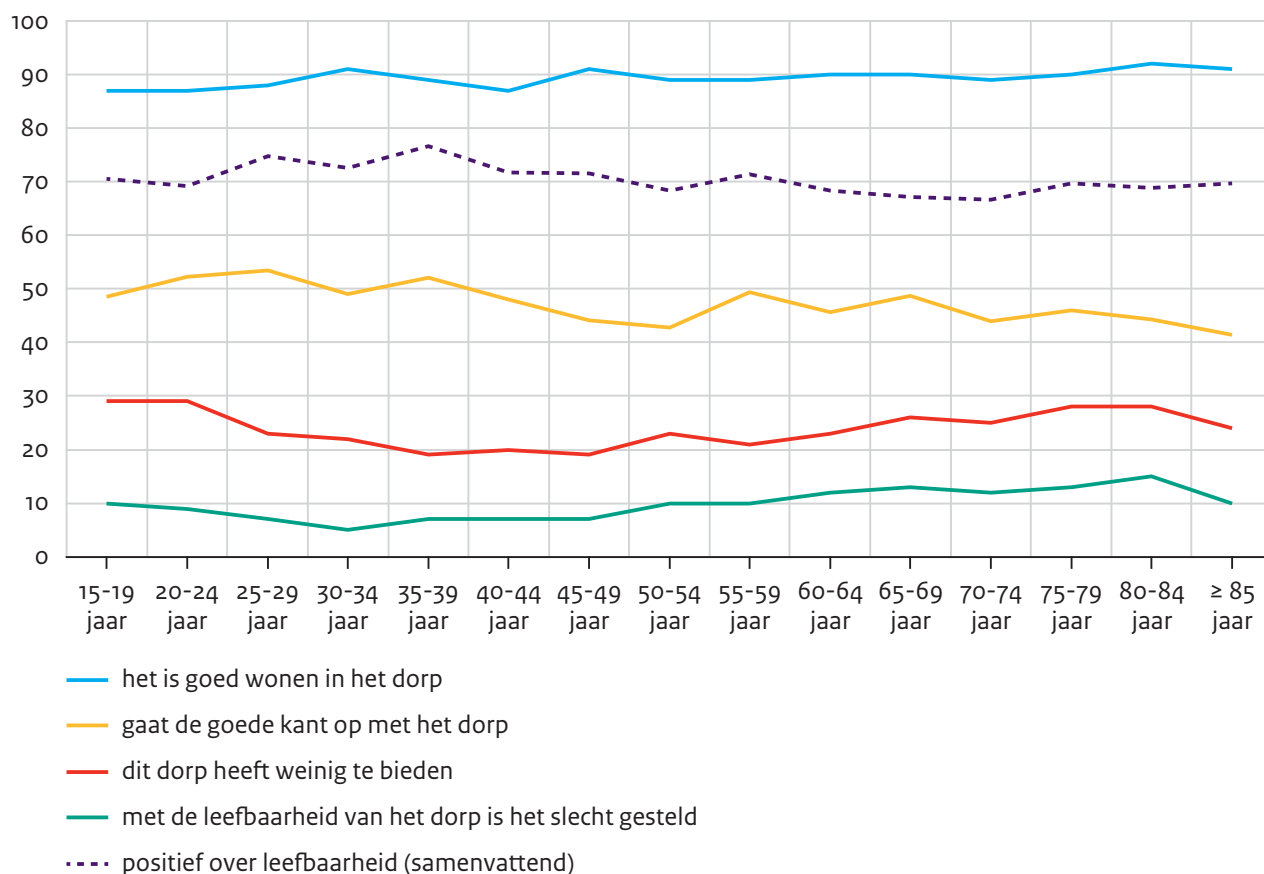
2.1 Ouderen vrijwel net zo positief over leefbaarheid als jongere bewoners

Dorpsbewoners oordelen overwegend positief over de leefbaarheid van hun dorp en de ontwikkelingen daarin (figuur 2.1). Ongeveer de helft van de dorpsbewoners is van mening dat het met het dorp de goede kant op gaat (47%), beduidend meer dan het aandeel dat ontwikkelingen waarneemt in de ‘verkeerde’ richting (15%). Met leeftijd vertonen de beoordelingen niet meer dan een zwak verband, dat bovendien enigszins verschilt tussen de stellingen. Als de vier in de figuur genoemde stellingen gemiddeld worden tot een algemene indicator, kunnen we concluderen dat dorpsbewoners de leefbaarheid van hun dorp een fractie minder positief waarderen naarmate ze ouder zijn.¹ Deze lichte verandering treedt op rond de middelbare leeftijd en is dus geen gevolg van toenemende lichamelijke uitdagingen, waardoor de leefomgeving steeds minder zou aansluiten bij de behoeften van ouderen. Wel kan meespelen dat het oudere deel van de dorpsbevolking het veranderende dorp waardeert tegen de achtergrond van oude maatstaven; wie jong is heeft bijvoorbeeld weinig voorzieningen zien sluiten. Ook zou een rol kunnen spelen dat vooral gezinnen voordelen ervaren van het dorpse wonen, onder meer omdat veel sociaal verkeer zich

afspeelt in scholen en sportverenigingen en de overzichtelijke dorpse schaal ouders een positief gevoel geeft.

Figuur 2.1

Oordeel over leefbaarheid van het dorp, dorpsbewoners 15 jaar en ouder, 2014 (in procenten)^a

- a Bij het eerste, derde en vierde item werden de antwoordcategorieën 'wel' (waarde 4) en 'helemaal' (5) gezien als bevestigend; de overige categorieën 'helemaal niet' (1), 'niet' (2), 'enigszins' (3) en 'weet niet' als ontkennend. Het tweede item 'Gaait de goede kant op met het dorp' is gebaseerd op een andere vraagstelling namelijk: 'Al met al, hoe vindt u dat het gaat met het dorp waar u woont (of het dichtste bij woont). Vindt u dat het de verkeerde kant of de goede kant op gaat?' 'iets meer de goede dan de verkeerde kant op' (4) en 'duidelijk de goede kant op' (5) zijn hier samengenomen. Overige antwoordmogelijkheden waren 'duidelijk de verkeerde kant op' (1), 'iets meer de verkeerde dan de goede kant op' (2), 'niet de verkeerde en niet de goede kant op' (3) en 'ik weet het niet' (3). Voor de samenvattende variabele 'positief over leefbaarheid' zijn de items gemiddeld (nadat het tweede en derde item waren omgescoord); een gemiddelde van 3,5 of hoger is beschouwd als een positief oordeel.

Bron: SCP/CBS (SVP'14)

Kader 2 Ouderen over de eigen woning en woonomgeving

Er bestaat consensus tussen beleidsmakers en ouderen over de wenselijkheid van *ageing in place*, maar ouderen zijn vrij kritisch over de geschiktheid van hun woning daarvoor. Terwijl onder jongere leeftijdsgroepen rond de 80% van mening is dat de woning geschikt is voor de huidige levensfase, daalt dit percentage bij ouderen rond zestig jaar: omstreeks twee derde acht de eigen woning passend bij de eigen levensfase (zie bijlage B.1). Als het gaat om de volgende levensfase, zijn ouderen nog iets kritischer: omstreeks de helft is van mening dat hun woning hiervoor geschikt is.

Over de rurale woonomgeving wordt vaak opgemerkt dat deze niet goed aansluit bij de behoeften van ouderen, omdat voorzieningen vaak ver zijn, terwijl de nabijheid daarvan toenemend een vereiste is voor ouderen (De Groot et al. 2013). Toch bestaat er onder rurale ouderen maar weinig animo om te verhuizen naar een grotere woonplaats. Van de veelal nog vitale bewoners van 60-74 jaar koestert maar 8% deze wens, waarna het aandeel verder afneemt tot minder dan 2%. Het illustreert de honkvastheid van ouderen (bv. De Jong et al. 2012), en ook dat een ervaren gebrek aan voorzieningen zelden daadwerkelijk aanzet tot verhuizen (Blijie et al. 2009).

2.2 Vooral praktische problemen nemen toe op hoge leeftijd

De vijf problemen die we hier onderscheiden variëren grofweg van praktisch tot sociaal-emotioneel. Voor elk van de problemen gaan we in eerste instantie na in hoeverre ouderen ze ervaren, ongeacht de hoeveelheid formele en informele steun die zij ontvangen.

Dit betekent dus dat we ervan uitgaan dat degenen die dankzij een uitgebreid zorgnetwerk weinig dagelijkse problemen ervaren, een betere kwaliteit van leven hebben dan degenen die zonder hulp iets meer problemen ervaren, ook al zijn zij minder zelfredzaam.

Aan de praktische kant onderscheiden we ten eerste ‘vervoersproblemen’. De afgelopen jaren zijn ouderen steeds mobieler geworden, onder andere dankzij de e-bike en het toegelaten rijbewijsbezit onder vrouwen (CBS 2015; KiM 2014). Dit neemt niet weg dat op hoge leeftijd de mobiliteit sterk afneemt (Van der Klis et al. 2011) en dat vervoer voor ouderen een groot obstakel kan worden (Puts et al. 2007; Ziegler en Schwanen 2011). Hier zien we dat dorpsbewoners in de leeftijd tussen 30 en 70 jaar zelden een probleem ervaren met vervoer, maar daarna neemt het aandeel bewoners dat problemen ervaart snel toe tot 42% van de 85-plussers (figuur 2.2).

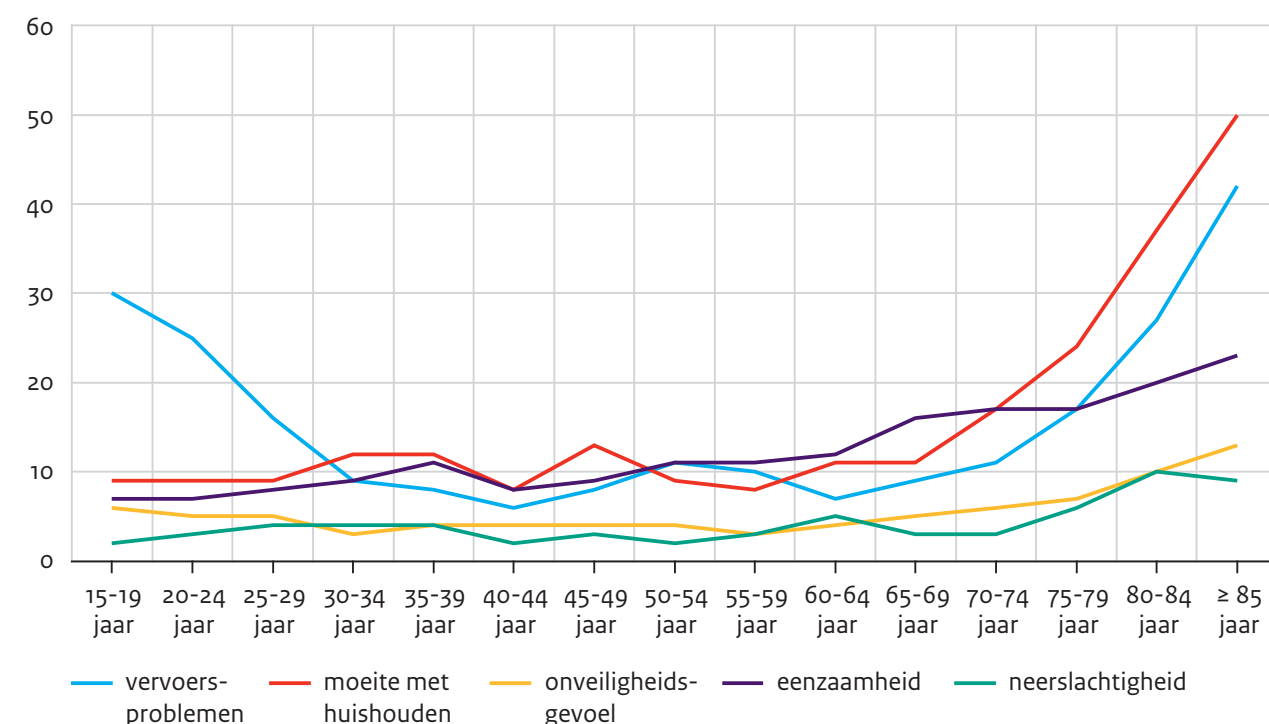
Een tweede terrein waarop mensen op hoge leeftijd praktische problemen kunnen ondervinden is het huishouden en het onderhoud van huis en tuin (‘moeite met huishouden’). Zorgen om huishouden en onderhoud spelen een belangrijke rol bij overwegingen van ouderen om te verhuizen naar een kleinere woning of andere woonvorm (Lijzenga en Van der Waals 2014). Hier blijkt dat van de plattelandsbewoners tot de leeftijd van 70 jaar slechts rond de 10% problemen ondervindt met huishouden of onderhoud; daarna loopt dit gestaag op tot de helft van de dorpsbewoners van 85 jaar en ouder.

Ook sociaal-emotionele aspecten van het welzijn komen op hoge leeftijd onder druk te staan, zij het minder scherp. Ten eerste neemt het ‘onveiligheidsgevoel’ toe, zowel binnenshuis als buitenshuis (niet apart in figuur). Onveiligheidsgevoel wordt doorgaans geïnter-

preteerd als angst voor gewelddadige vormen van criminaliteit zoals beroving, maar mogelijk interpreteren ouderen de vraag ook breder. Door toenemende fysieke kwetsbaarheid neemt bijvoorbeeld de kans op valpartijen toe, waarvan de eventuele gevolgen ernstiger kunnen zijn. Opvallend is dat de hier geconstateerde stijging van het onveiligheidsgevoel afwijkt van eerdere onderzoeksresultaten, waarin ouderen zich juist relatief veilig bleken te voelen (Ghauharali en Dorenbos 2015; Van Noije 2010). Mogelijk heeft de context van de vraag in de hier gebruikte vragenlijst ervoor gezorgd dat respondenten de vraag breder interpreteren dan in andere onderzoeken. Hoe het ook zij, een onveilig gevoel kan ouderen belemmeren de straat op te gaan en deel te nemen aan activiteiten (Piro et al. 2006; Tucker-Seeley et al. 2009).

Figuur 2.2

Dagelijkse problemen in dorpen, dorpsbewoners 15 jaar en ouder, 2014 (in procenten)^a

- a De scores zijn gebaseerd op de volgende stellingen. Vervoersproblemen: 'In mijn dagelijks leven vormt vervoer een obstakel', 'Veel plekken waar ik naartoe wil kan ik moeilijk bereiken', 'Ik blijf wel eens thuis omdat vervoer teveel geld kost'. Moeite met huishouden: 'Het onderhoud van het huis en de tuin vallen me (of ons) zwaar' en 'Ik heb (of wij hebben) moeite het huishouden op orde te houden'. Onveiligheidsgevoel: 'Ik voel me onveilig in mijn eigen huis' en 'Ik voel me onveilig op straat in de omgeving van mijn huis'. Eenzaamheid: 'Er zijn mensen met wie ik goed kan praten', 'ik voel me van anderen geïsoleerd', 'Er zijn mensen bij wie ik terecht kan', 'Er zijn mensen die me echt begrijpen' en 'Mijn contacten zijn oppervlakkig'. Neerslachtigheid: 'Ik voel me somber' en 'Ik voel me nerveus'. Antwoordcategorieën waren 'helemaal niet' (waarde 1), 'niet' (2), 'min of meer' (3), 'wel' (4) en 'zeker wel' (5). De items werden indien nodig omgescoord en vervolgens gemiddeld (Cronbach's alpha's resp. 0,84, 0,75, 0,80, 0,83 en 0,87). Vervolgens werd bij een score van 2,5 of hoger aangenomen dat een respondent het probleem had.

Bron: SCP/CBS (SVP'14)

Ook de kans op 'eenzaamheid' neemt toe op hoge leeftijd (Dykstra 2009). Factoren die bijdragen aan deze toename zijn onder meer verlies van een partner en verslechtering van de gezondheid (Dykstra et al. 2005). In de huidige studie wordt eenzaamheid gemeten met een selectie van vijf items uit de UCLA-eenzaamheidsschaal (De Jong-Gierveld en Van Tilburg 1992; Russel 1996). We zien een geleidelijke toename van eenzaamheid gedurende de levensloop, waarbij het aandeel eenzamen ongeveer verdubbelt tussen de middelbare leeftijd en de ouderdom.

Tot slot onderscheiden we 'neerslachtigheid'. Op hoge leeftijd neemt de kans op depressieve klachten toe; toenemende lichamelijke beperkingen zijn hiervan een belangrijke oorzaak (Beekman et al. 1995). De hier gehanteerde meting is te summier om recht te doen aan de complexiteit en ernst van depressieve klachten. In plaats daarvan belichten we het minder scherp gedefinieerde 'neerslachtigheid' en constateren dat ook zij toeneemt op hoge leeftijd. Volgens de gebruikte operationalisatie is van de dorpsbewoners tot 75 jaar maar ongeveer 4% neerslachtig; dit loopt op tot 10% van de 80-plussers.

2.3 Vooral kwetsbaar door lichamelijke beperkingen

Eerder onderzoek wees uit dat ouderen met een slechte gezondheid hun buurt negatiever waarderen dan ouderen met een betere gezondheid (Windsor et al. 2012). Dat is begrijpelijk omdat gezondheidsproblemen ervoor zorgen dat mensen andere eisen aan de omgeving stellen, waar veel buurten en dorpen niet aan voldoen (Peace et al. 2011). Verdwijnende voorzieningen en afnemende levendigheid doen voor de meeste dorpsbewoners weinig afbreuk aan de kwaliteit van leven, maar minder mobiele bewoners die aangewezen zijn op het dorp missen voorzieningen en levendigheid juist wel, zo wordt vaak betoogd. Om inzicht te krijgen in de verschillen tussen bewoners, kijken we naar de relatie tussen het leefbaarheidsoordeel van bewoners en hun kwetsbaarheid op basis van de individuele hulpbronnen waarover zij beschikken (zie § 1.2).

We tonen in tabel 2.1 het oordeel over de leefbaarheid alsmede de kwaliteit van leven van ouderen binnen het dorp, waarbij we onderscheid maken tussen 'praktische problemen' (problemen met vervoer en met huishouden en onderhoud) en 'sociaal-emotionele problemen' (onveiligheidsgevoel, eenzaamheid en neerslachtigheid). In aanvulling op de feitelijke percentages geven we tussen haakjes 'gecorrigeerde' percentages. Deze tonen het voorkomen van de genoemde variabelen *alsof* de onderscheiden groepen gelijk zijn op een reeks van andere kenmerken. Het verschil tussen de feitelijke en gecorrigeerde percentages werkt als volgt: tabel 2.1 laat zien dat van de alleenwonende ouderen de helft (51%) praktische problemen ervaart, duidelijk een groter percentage dan onder samenwonende ouderen (36%). Bij de gecorrigeerde percentages is het verschil veel kleiner (44% ten opzichte van 38%). Dit betekent dat het feitelijke verschil tussen alleenstaande en samenwonende ouderen voor een groot deel toe te schrijven is aan andere verschillen tussen deze groepen. Met andere woorden, de alleenstaande ouderen ontberen niet alleen een partner, maar hebben ook minder andere hulpbronnen. De meerwaarde van de gecorrigeerde percenta-

ges is dat zij het belang tonen van afzonderlijke kenmerken. Bij het toetsen van de significantie van verschillen is eveneens gecorrigeerd voor de andere kenmerken.

De gecorrigeerde percentages leveren geen overtuigende bevestiging van de gedachte dat kwetsbare ouderen minder positief oordelen over de leefbaarheid van het dorp. Lageropgeleide ouderen zijn weliswaar iets minder positief over de leefbaarheid van het dorp dan (op andere kenmerken vergelijkbare) hogeropgeleiden, maar daar staat tegenover dat bewoners met een laag inkomen weer relatief positief zijn. Verder zijn bewoners met veel familiecontact iets positiever dan anderen, mogelijk omdat hun familie in het dorp woont. Hoewel kwetsbaarheid dus weinig invloed heeft op de waardering van de leefomgeving, bestaat er wel een duidelijke relatie tussen kwetsbaarheid en kwaliteit van leven, zoals afgelezen aan de dagelijkse problemen. Vergelijkbaar met eerder onderzoek (bv. Kromhout et al. 2014) blijkt dat gezondheid een cruciale hulpbron is: onder dorpsbewoners van 75 jaar en ouder ervaren bewoners met zware lichamelijke beperkingen twee keer zo vaak sociaal-emotionele problemen dan bewoners zonder lichamelijke beperkingen en zelfs drie keer zo vaak praktische problemen.

De rol van zowel inkomen als opleidingsniveau is beperkt: lageropgeleiden ervaren alleen meer sociaal-emotionele problemen dan middelbaar opgeleiden. Ook de partner speelt (gecorrigeerd voor andere kenmerken) geen duidelijke rol. Hierbij zal meespelen dat de partner niet alleen gezelschap en steun kan bieden, maar ook hulpbehoevend kan zijn, en dat een zware zorgtaak een wissel kan trekken op de kwaliteit van leven (Dykstra et al. 2005). De betekenis van overige familieleden is eenduidiger: wie veel contact heeft met familieleden ervaart minder sociaal-emotionele problemen, maar contact met familie lijkt weinig uit te maken voor de praktische kant van het leven. Wie weinig contact met familie heeft en dus weinig hulp van hen zal krijgen, zoekt mogelijk andere oplossingen voor de dagelijkse praktische uitdagingen. Tot slot is een auto in het huishouden een belangrijke hulpbron: in overeenstemming met eerder onderzoek (Puts et al. 2007; Ziegler en Schwanen 2011) draagt een auto bij aan zelfredzaamheid, want ouderen met een auto ervaren minder praktische problemen. In tegenspraak met dit eerdere onderzoek, waarin ouderen de auto als noodzakelijk zien voor het onderhouden van betekenisvolle contacten, zien wij hier geen verband met sociaal-emotionele problemen.

Hoewel ouderen dus nauwelijks negatiever worden over de leefbaarheid van hun dorp, bevestigen de analyses dat op hoge leeftijd dagelijkse problemen toenemen. Het verlies van hulpbronnen – en met name het toenemen van lichamelijke beperkingen – is hiervan de oorzaak: in het hypothetische geval dat de hulpbronnen gelijk verdeeld zouden zijn over de leeftijdsgroepen, zouden de alleroudste bewoners (85-plussers) niet meer dagelijkse problemen ervaren dan iets jongere bewoners (zie bijlage B.2).

Tabel 2.1

Ervaren leefbaarheid en dagelijkse problemen in dorpen, naar individuele hulpbronnen, bevolking 75 jaar en ouder, 2014 (in ongecorrigeerde en gecorrigeerde procenten)^{a, b}

	positief over leefbaarheid		praktische problemen		sociaal- emotionele problemen	
persoonskapitaal						
niet lichamelijk beperkt ^c (ref.)	73	(73)	19	(21)	18	(17)
licht lichamelijk beperkt	67	(69)	48	(47)*	30	(29)*
zwaar lichamelijk beperkt	66	(68)	74	(71)*	40	(38)*
economisch kapitaal						
laag inkomen (0 tot 20%) ^d (ref.)	71	(74)	47	(34)	27	(22)
(20% tot 40%)	72	(76)	46	(43)	29	(25)
(40% tot 80%)	64	(63)*	38	(41)	29	(29)
hoog inkomen (80% tot 100%)	74	(70)	35	(37)	21	(21)
cultureel kapitaal						
lo, lbo, vmbo (ref.)	67	(68)	46	(41)	30	(28)
mbo/havo/vwo	71	(70)	29	(33)	20	(18)*
hbo/wo	79	(80)*	36	(45)	22	(21)
sociaal kapitaal						
woont niet alleen (ref.)	70	(72)	36	(38)	26	(24)
woont alleen	68	(68)	51	(44)	30	(26)
≤ maandelijks familiecontact (ref.)	64	(64)	47	(46)	44	(41)
(twee)wekelijks familiecontact	67	(67)	39	(43)	30	(30)*
> wekelijks familiecontact	72	(74)*	41	(38)	22	(20)*
geen auto (ref.)	65	(66)	77	(67)	36	(28)
wel auto	71	(72)	33	(34)*	25	(24)

Tabel 2.1

(Vervolg)

-
- a Percentages tussen haakjes zijn gecorrigeerd voor de andere variabelen in de tabel en voor sekse, leeftijd, woongeschiedenis en of iemand binnen een dorp woont of in het buitengebied.
 - b De indicator 'positief over leefbaarheid' is gebaseerd op vier stellingen (zie figuur 2.1). Iemand heeft 'praktische problemen' wanneer sprake is van 'moeite met vervoer' en/of 'moeite met huishouden'. 'Sociaal-emotionele problemen' zijn aan de orde wanneer sprake is van 'onveiligheidsgevoel', 'eenzaamheid' en/of 'neerslachtigheid' (zie figuur 2.2).
 - c De indicator voor lichamelijke beperkingen is gebaseerd op twee variabelen. Ten eerste werd respondenten voor een vijftal dagelijkse handelingen (bv. traplopen) gevraagd of zij deze 'zonder moeite' (waarde 1), 'met moeite' (2) of 'niet' (3) zonder hulp konden uitvoeren. Het gemiddelde van deze vijf items is gemiddeld met het antwoord op de vraag 'In welke mate belemmert een langdurige ziekte, lichamelijke beperking of psychische klacht u bij uw dagelijkse bezigheden?', waarbij men kon kiezen uit de antwoorden 'niet' (1), 'in lichte mate' (2) en 'in sterke mate' (3). Vervolgens is de groep gesplitst in 'niet beperkt' (1), 'licht beperkt' (> 1 en $< 1,7$) en 'zwaar beperkt' ($\geq 1,7$).
 - d De indicator voor het inkomen betreft het gestandaardiseerd huishoudinkomen, waarbij de huishoudinkomen wordt gecorrigeerd voor de huishoudsamenstelling. Dit is gedaan vanuit de gedachte dat bij hetzelfde inkomen een klein huishouden een hogere welvaart heeft dan een groot huishouden.

*: $p = < 0,05$ multivariaat getoetst met behulp van ols-regressie in het geval van oordeel over de leefbaarheid en met logistische regressie in het geval van praktische en sociaal-emotionele dagelijkse problemen (zie bijlage B.2).

Bron: SCP/CBS (SVP'14)

Noot

- 1 De Cronbach's alpha van deze vier (continue) variabelen is 0,60. Het verband tussen leeftijd en het gemiddelde van deze vier items is significant ($p = < 0,05$) met een t-toets.

3 Veranderende verhouding met dorpsgenoten

Maar hoe verandert de manier waarop ouderen zich tot hun dorpsgenoten verhouden? Enerzijds zijn er goede redenen om te verwachten dat ouderen sterker ingebed zijn in het dorp dan hun jongere medebewoners. Hun levens zullen in de loop der jaren sterk met het dorp verweven zijn geraakt en een afnemende actieradius betekent doorgaans dat contacten dicht bij huis in relatieve zin een groter belang krijgen. Anderzijds kan zich in de lokale omgeving een terugtrekkende beweging voordoen. Die kan voortkomen uit lichamelijke beperkingen, waardoor ouderen meer lokaal gebonden maar ook minder uithuizig worden. Tevens kan meespelen dat ouderen zich minder aangesproken voelen door dorpsgenoten, omdat het dorp van samenstelling en cultuur is veranderd.

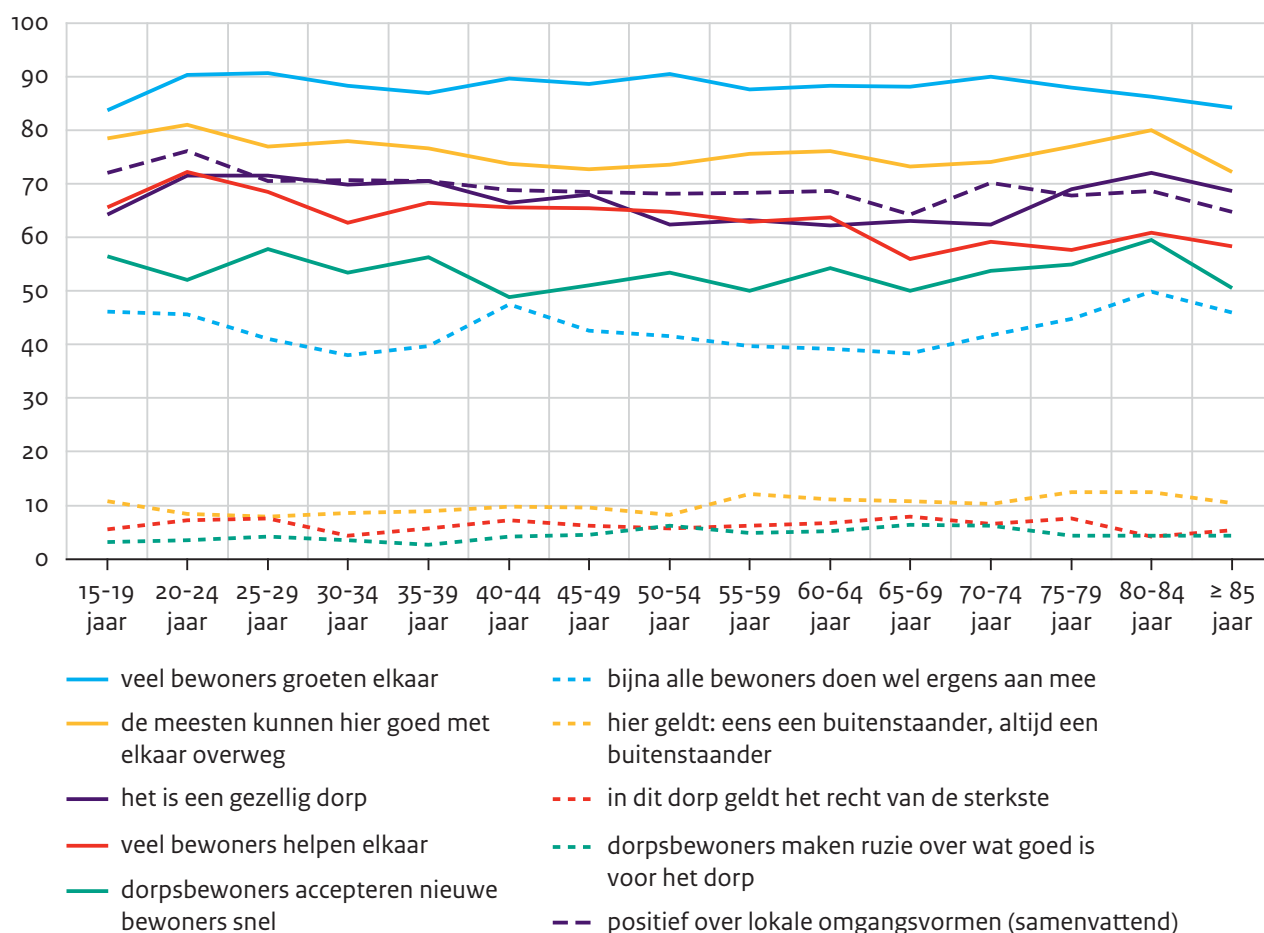
Zoals gezegd onderscheiden we hier twee vormen van lokaal sociaal kapitaal: 'lokale omgangsvormen' en 'lokale contacten' (zie § 1.2). Het lijkt plausibel dat bewoners meer lokale contacten hebben in buurten en dorpen met positieve omgangsvormen, maar dat hoeft niet samen te gaan. Dit is bijvoorbeeld niet zo wanneer verschillende hechte gemeenschappen op gespannen voet met elkaar leven. In dorpen met zeer betrokken omgangsvormen kunnen bovendien grote verschillen tussen bewoners bestaan in de mate waarin zij lokale contacten hebben.

3.1 Perceptie van lokale omgangsvormen verandert nauwelijks

Net als over de leefbaarheid zijn dorpsbewoners overwegend positief over de lokale omgangsvormen in hun dorp (figuur 3.1). Het leeuwendeel van de bewoners is bijvoorbeeld van mening dat de meeste bewoners goed met elkaar overweg kunnen (76%). Van negatieve kanten van het dorpsleven, zoals ruzie en uitsluiting, is volgens weinig bewoners sprake. Tussen de leeftijdsgroepen bestaan nauwelijks verschillen van inzicht. Om het verband preciezer te toetsen, middelen we items tot een samenvattende variabele voor 'lokale omgangsvormen',¹ waarmee dus bedoeld wordt op de beleving van de lokale gemeenschap door individuele bewoners. Het verband is – net als bij de perceptie van leefbaarheid – licht negatief: naarmate dorpsbewoners ouder zijn, denken zij een fractie minder positief over de sociale dorpsgemeenschap. Als we echter kijken naar het precieze verband met leeftijd, valt op dat de waardering het laagst is onder zestigers; daarna is van een afname geen sprake. Overigens is het waarschijnlijk dat de waarneming van bewoners behalve objectieve elementen ook subjectieve elementen bevat: wie zich meer thuis voelt in een dorp, zal positievere ervaringen met medebewoners opdoen en gelijke ervaringen positiever waarderen dan wie zich een buitenstaander voelt.

Figuur 3.1

Perceptie van lokale omgangsvormen in het dorp, dorpsbewoners 15 jaar en ouder, 2014 (in procenten)^a

a Percentages geven weer hoeveel respondenten de stelling 'wel' (waarde 4) of 'helemaal' (5) van toepassing achtten. Overige antwoordcategorieën waren 'helemaal niet' (1), 'niet' (2), 'enigszins' (3) en 'weet niet' (3). Voor de samenvattende variabele 'positief over lokale omgangsvormen' werden de items gemiddeld (na eventueel te zijn omgescoord) en werd een gemiddelde van 3,5 of hoger beschouwd als een positief oordeel.

Bron: SCP/CBS (SVP'14)

3.2 Contacten dichtbij huis belangrijker

Ondertussen bestaan er wel duidelijke verschillen tussen leeftijdsgroepen in de eigen contacten. Een factor die hierbij een rol speelt, is dat oudere dorpsbewoners een aanmerkelijk langere geschiedenis in het dorp hebben dan jongere bewoners, want een langere woon-geschiedenis gaat doorgaans gepaard met meer lokale contacten (Windsor et al. 2012). Bijna alle bewoners van 75 jaar en ouder wonen minimaal tien jaar in het dorp (95%) en gemiddeld wonen zij daar maar liefst 53 jaar. Ter vergelijking: het aandeel bewoners van 30-44 jaar dat tien jaar of langer in het dorp woont, is beduidend kleiner (69%) en gemiddeld wonen zij 21 jaar in het dorp. De lange geschiedenis van ouderen in het dorp komt overigens niet alleen voort uit hun hoge leeftijd, maar ook uit de honkvastheid van hun

generatie; het aandeel bewoners dat zijn of haar hele leven in of om hetzelfde dorp woonde, is duidelijk hoger onder ouderen dan onder jongere groepen (zie bijlage B.4). Een andere achtergrond waardoor lokale contacten voor ouderen belangrijker zouden kunnen worden, is een afname van contacten buiten het dorp. Als we kijken naar verschillende bronnen van sociaal contact, zien we ten eerste dat het contact met familie vrij constant is (tabel 3.1). Afgezien van een kleine opleving in de levensfase van het jonge gezin, heeft rond de 60% van de dorpsbewoners vaker dan wekelijks contact met familieleden (contact per telefoon en sociale media meegerekend). Hoewel het contact met familieleden op hoge leeftijd van aard zal veranderen, is het aandeel ouderen dat zo regelmatig contact met familieleden heeft niet anders. Dat neemt niet weg dat 12% van de dorpsbewoners van 75 jaar of ouder hooguit maandelijks contact met familie heeft (niet getoond).

Tabel 3.1

Verschillende contacten dorpsbewoners, bevolking 15 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

	contact met familie ^a (>wekelijks)	contact met vrienden en kennissen ^a (>wekelijks)	locatie vrienden ^b (vooral in dorp)	locatie kennissen ^b (vooral in dorp)	contact met buren ^a (>wekelijks)
15-29 jaar	58	85*	28*	22*	31*
30-44 jaar	68*	58*	18	22	43
45-59 jaar	54	47*	14	16	40*
60-74 jaar (ref.)	56	43	16	18	49
75-79 jaar	55	42	19*	24*	53
80-84 jaar	57	45	18*	21	48
≥ 85 jaar	64	35*	20	23	45

a Respondenten konden kiezen uit ‘zelden of nooit’, ‘minder dan één keer per maand’, ‘één keer per maand’, ‘één keer per twee weken’, ‘één keer per week’ en ‘meerdere keren per week’. Contacten per telefoon, e-mail of Whatsapp zijn meegerekend.

b ‘Vooral in het dorp’ betekent dat respondenten aangaven dat ‘meer dan de helft’ van hun vrienden respectievelijk kennissen in het dorp woont of dat zij ‘allemaal’ in het dorp wonen. Andere antwoordcategorieën waren ‘de helft woont in het dorp’, ‘minder dan de helft woont in het dorp’, ‘die wonen allemaal elders’ en ‘ik heb geen kennissen/vrienden’. Respondenten in deze laatste categorie zijn buiten beschouwing gelaten.

*: $p < 0,05$ (toetsing op basis van continue variabelen).

Bron: SCP/CBS (SVP'14)

Een duidelijke afname is er in het contact met vrienden en kennissen. Dit neemt eerst snel en daarna geleidelijk af; een derde van de bewoners van 85 jaar en ouder heeft wekelijks contact met vrienden of kennissen (tabel 3.1). Dit komt overeen met het beeld van toenemende sociale kwetsbaarheid op hoge leeftijd (Van Campen 2011). Tussen de middelbare leeftijd en ouderdom neemt het aandeel vrienden en kennissen dat binnen het dorp woont licht toe, maar ook op hoge leeftijd wonen zij overwegend buiten het dorp: 20% van de

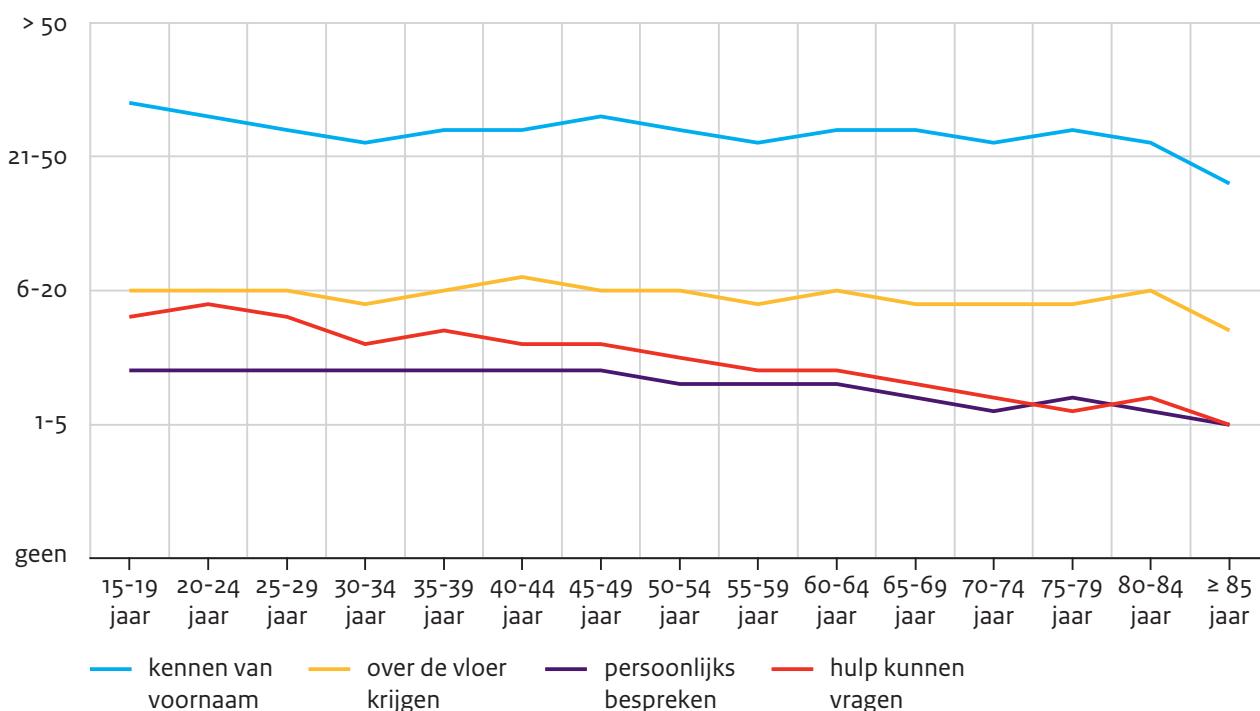
85-plussers heeft vooral of alleen vrienden in het dorp, 66% van hen heeft vooral of alleen vrienden buiten het dorp (niet getoond). Het contact met buren, tot slot, neemt gedurende de levensloop licht toe, maar lijkt op hoge leeftijd juist weer iets af te nemen.

3.3 Afnemende aantallen lokale contacten

Hoewel het *relatieve* belang van lokale contacten dus iets lijkt toe te nemen, neemt het *aantal* contacten in het dorp duidelijk af met de leeftijd.² En deze afname lijkt iets te versnellen als men de tachtig gepasseerd is (figuur 3.2). Hoewel lokale relaties dus een iets ander patroon volgen dan de ervaren lokale omgangsvormen, vertonen de twee aspecten van lokaal sociaal kapitaal een duidelijke positieve samenhang ($r = 0,51$). Het gaat desalniettemin om afzonderlijke concepten, zo blijkt bijvoorbeeld uit factoranalyse.

Figuur 3.2

Lokale contacten dorpsbewoners, bevolking 15 jaar en ouder, 2014 (in gemiddelden)^a

- a De vragen zijn als volgt geformuleerd 'Ongeveer hoeveel bewoners van het dorp kent u van voornaam?', 'Ongeveer hoeveel bewoners van het dorp komen wel eens bij u over de vloer?', 'Met ongeveer hoeveel bewoners van het dorp bespreekt u wel eens iets persoonlijks?' en 'Ongeveer hoeveel bewoners van het dorp zou u om hulp kunnen vragen? (bv. bij een klusje in of om het huis)'. Antwoordcategorieën: 'geen' (1), '1 tot 5' (2), '6 tot 20' (3), '21 tot 50' (4) en 'meer dan 50' (5).

Bron: SCP/CBS (SVP'14)

Nu is het begrijpelijk dat het aantal oppervlakkige kennissen op hoge leeftijd afneemt, en dat veel ouderen geen behoefte hebben om meer te participeren dan ze doen (Kromhout et al. 2014: 246). We zien echter dat het niet alleen om oppervlakkige kennissen gaat: het aantal personen dat dorpsbewoners om hulp kunnen vragen neemt minstens zo snel af als het aantal dorpsbewoners dat zij alleen maar ‘kennen van voornaam’. Illustratief is vooral het aandeel ouderen dat *geen* contacten heeft binnen het dorp: terwijl van de dertigers 10% geen dorpsgenoten kent waarmee hij of zij persoonlijke zaken kan bespreken, is dit onder 75-plussers 22%. En terwijl van de dertigers maar 5% geen dorpsgenoot kent die hij of zij om hulp kan vragen, is dit onder 75-plussers 16%.

3.4 Kwetsbare ouderen minder lokaal sociaal kapitaal

Om na te gaan hoe lokaal sociaal kapitaal verdeeld is, relateren we de ervaren lokale omgangsvormen en de lokale contacten aan de eerder genoemde hulpbronnen (tabel 3.2, zie voor volledige analyses bijlage B.5). Ook hier rapporteren we weer de feitelijke en de gecorrigeerde percentages, waarbij de gecorrigeerde percentages verschillen tussen groepen weergegeven alsof de groepen op de andere kenmerken hetzelfde zijn. Het patroon van verschillen komt grotendeels overeen tussen de beide vormen van lokaal sociaal kapitaal. Het zal niet verbazen dat bewoners die al lang in het dorp wonen relatief veel contacten hebben in het dorp. Daarbij ervaren zij positievere lokale omgangsvormen dan degenen die later naar het dorp verhuisden. Ook is het begrijpelijk dat ouderen die *in* het dorp wonen meer lokale contacten in het dorp hebben dan ouderen die *buiten* het dorp wonen en een positiever beeld van de lokale omgangsvormen in het dorp (beide niet in tabel 3.2). Verder zien we dat dorpsbewoners die relatief kwetsbaar zijn, omdat zij over weinig hulpbronnen beschikken, ook lokaal sociaal kapitaal ontberen. Zo hebben de ouderen met zware lichamelijke beperkingen, weinig contact met familie en ouderen die niet beschikken over een auto relatief weinig contacten in het dorp. Ook hebben zij een relatief negatieve ervaring van lokale omgangsvormen.

Om de betekenis van deze ongelijkheid te illustreren: onder de grote groep ouderen die niet lichamelijk beperkt is kan maar een klein deel geen dorpsgenoten om hulp vragen (12%). Onder de kleine groep ouderen die kampt met zware lichamelijke beperkingen is dit aandeel beduidend hoger (23%). Deze kleine groep is dus dubbel kwetsbaar. Dat kwetsbare oudere dorpsbewoners over minder lokaal sociaal kapitaal beschikken, zou kunnen betekenen dat zij minder steun ontvangen uit de lokale gemeenschap, terwijl zij deze juist het meest nodig hebben. Toch is dit niet per se het geval. Hoofdstuk 5 gaat nader in op hulprelaties in het dorp.

Tabel 3.2

Ervaren lokale omgangsvormen en lokale contacten in dorpen, naar individuele hulpbronnen, bevolking 75 jaar en ouder, 2014 (in ongecorrigeerde en gecorrigeerde procenten)^{a, b}

	positief over lokale omgangsvormen		lokale contacten		minimaal een dorpsgenoot om hulp aan te vragen	
persoonskapitaal						
niet lichamelijk beperkt (ref.)	72	(74)	78	(81)	88	(88)
licht lichamelijk beperkt	67	(69)	73	(77)	85	(87)
zwaar lichamelijk beperkt	61	(62)*	66	(69)*	77	(80)*
economisch kapitaal						
laag inkomen (0% tot 20%) (ref.)	66	(69)	71	(73)	78	(80)
(20% tot 40%)	71	(71)	78	(79)	85	(85)*
(40% tot 80%)	64	(65)	71	(74)	86	(87)*
hoog inkomen (80% tot 100%)	70	(75)	73	(81)	86	(90)*
cultureel kapitaal						
lo, lbo, vmbo (ref.)	68	(70)	76	(77)	84	(86)
mbo/havo/vwo	71	(72)	72	(76)	86	(86)
hbo/wo	61	(65)*	65	(74)	84	(85)
sociaal kapitaal						
woont niet alleen (ref.)	70	(72)	75	(77)	85	(85)
woont alleen	63	(65)	71	(77)	83	(87)
≤ maandelijks familiecontact (ref.)	48	(52)	55	(60)	74	(78)
(twee)wekelijks familiecontact	67	(67)	74	(76)*	87	(87)*
> wekelijks familiecontact	73	(75)*	78	(81)*	86	(87)*
geen auto (ref.)	58	(59)	66	(71)	80	(85)
wel auto	70	(71)*	75	(78)*	85	(87)

a Percentages tussen haakjes zijn gecorrigeerd voor de andere variabelen in de tabel en voor sekse, leeftijd, woongeschiedenis en of iemand binnen een dorp woont of in het buitengebied.

b De indicator 'positief over lokale omgangsvormen' is gebaseerd op negen stellingen (zie figuur 3.1). De indicator 'lokale relaties' is gebaseerd op vier stellingen die gemeten zijn op een schaal van 1 tot 5 (figuur 3.2). Iemand heeft 'lokale relaties' bij een gemiddelde score van 2,5 of hoger. Het aantal dorpsgenoten dat iemand om hulp kan vragen is een van deze stellingen.

* $p = < 0,05$, multivariaat getoetst met behulp van ols-regressie bij de ervaren lokale omgangsvormen en lokale contacten, en met logistische regressie bij het al dan niet beschikken over een dorpsgenoot om hulp aan te vragen (zie bijlage B.5).

Bron: SCP/CBS (SVP'14)

Noten

- 1 Negatief geformuleerde items werden hierbij omgekeerd. De Cronbach's alpha is 0,81. Het verband tussen leeftijd en het gemiddelde van de negen items is significant ($p = < 0,05$) met een t-toets.
- 2 De samenvattende variabele 'lokale contacten' bestaat uit het gemiddelde van de vier items en heeft een Cronbach's alpha van 0,82.

4 Lokaal sociaal kapitaal en dagelijkse problemen

Een relevante vraag is nu: wat levert het lokaal sociaal kapitaal ouderen eigenlijk op? Omdat deze vraag betrekking heeft op een causaal verband – we willen weten of lokaal sociaal kapitaal invloed heeft op de kwaliteit van leven – is zij met de huidige gegevens strikt genomen niet te beantwoorden. We kunnen wel verbanden ontdekken, maar zij geven geen uitsluitsel over de richting daarvan. Als er bijvoorbeeld een positief verband bestaat tussen het aantal lokale relaties in het dorp en de kwaliteit van leven, zou dit kunnen duiden op een bijdrage van deze relaties aan de kwaliteit van leven, maar het is ook mogelijk dat de kwaliteit van leven een rol speelt bij het aangaan en onderhouden van lokale contacten.

Om na te gaan in hoeverre de manier waarop ouderen zich verhouden tot de lokale gemeenschap verband houdt met de eerdergenoemde dagelijkse problemen, onderscheiden we weer (waargenomen) lokale omgangsvormen in het dorp van lokale contacten met dorpsgenoten. Tussen de twee aspecten van lokaal sociaal kapitaal bestaat een aantal verschillen. Zo hebben lokale omgangsvormen betrekking op het collectief van bewoners dat min of meer toevallig een buurt of dorp deelt; lokale relaties bestaan daarentegen tussen personen en zijn selectief. Lokale omgangsvormen spelen zich af in de publieke sfeer; sociale relaties spelen zich vooral af in de privésfeer. Deze verschillen kunnen doorwerken in de mechanismen volgens welke hulp en steun tot stand komt: terwijl de meer collectieve sociale cohesie veelal gedijt bij sociale normen, geldt bij sociale relaties reciprociteit als bepalend mechanisme (Plickert et al. 2007).

Op basis van haar studie in diverse buurten concludeert Jager-Vreugdenhil dat “de buurt” ook in de wijken met veel sociale cohesie niet vanzelfsprekend een context is voor participatie’ (Jager-Vreugdenhil 2012: 88). En voor zover buurtgerelateerde participatiecontexten bestaan, observeert zij, zijn deze veelal gericht op heel andere doelen, zoals ‘het waarborgen van de veiligheid in een buurt, het verbeteren van de fysieke omgeving of het behartigen van gezamenlijke belangen richting overheden’ (Jager-Vreugdenhil 2012: 213). Participatiecontexten gericht op onderlinge hulp en zorg tussen burens bestaan wel – bijvoorbeeld nabuurschap en bewonersinitiatieven zoals de eerdergenoemde zorgcoöperaties – maar gedragsregels zijn in veel buurten en dorpen vooral gericht op het bewaren van onderlinge afstand en verbannen onderlinge hulp naar het domein van persoonlijke relaties (Linders 2009).

De nuances die zichtbaar zijn met kwalitatief onderzoek, zijn vaak moeilijk terug te vinden in kwantitatieve data. Toch ondersteunen verschillende statistische analyses de observaties. Zo tonen Sampson en Graif (2009) dat sociale netwerken in buurten samengaan met hulpbereidheid tussen buurtbewoners, terwijl de meer algemene sociale cohesie daarmee geen verband houdt. Een andere studie toont dat onveiligheidsgevoelens bepaald worden door de ervaren sociale cohesie, niet door de lokale contacten (Oh en Kim 2009). Ook uit gesprekken met buurtbewoners blijkt dat juist de lokale omgangsvormen aanzetten tot ingrijpen in de openbare ruimte, terwijl lokale contacten hierbij ook een ontmoedigende

rol kunnen spelen omdat negatieve ervaringen worden doorverteld (Kleinhans en Bolt 2014). De vraag is nu welke opbrengsten de twee vormen van lokaal sociaal kapitaal hebben voor rurale ouderen? (§ 4.1)

Een tweede vraag is: voor wie precies hebben de twee dimensies van lokaal sociaal kapitaal deze opbrengsten? (§ 4.2) Het is een courante gedachte dat vooral kwetsbare bewoners baat hebben bij lokaal sociaal kapitaal, en daartoe behoren ook ouderen omdat zij met het stijgen van de leeftijd meer aangewezen zijn op hun directe omgeving (Annear et al. 2014; Lawton 1990; Wahl et al. 2012). Dat de woonomgeving meer invloed heeft op het welzijn van kwetsbare bewoners dan op dat van anderen, staat in de wetenschappelijke literatuur bekend als de *environmental docility*-hypothese (Lawton 1990; Morgan et al. 1984). Toch is er voor het tegendeel ook wat te zeggen: het sociaal kapitaal van weerbare ouderen zou van een betere kwaliteit kunnen zijn, omdat hun netwerkliden meer te bieden hebben (Volker et al. 2014). Daarnaast kan het zijn, dat hun netwerkliden meer over hebben voor de oudere in kwestie, omdat deze zelf meer kan investeren in de relatie (Plickert et al. 2007). Empirische resultaten zijn niet eenduidig. Buurtcohesie lijkt een gunstigere uitwerking te hebben op ouderen die alleenstaand zijn, weinig familiecontact hebben of een laag inkomen (Cramm et al. 2013), maar in een andere studie hebben omgevingskenmerken niet evident meer impact op ouderen met lichamelijke beperkingen (Thomése en Van Tilburg 2000).

4.1 Lokale contacten en sociale samenhang leveren ouderen verschillende dingen op

Om zicht te krijgen op de relatie tussen lokaal sociaal kapitaal en de kwaliteit van leven, voerden we vijf multivariate analyses uit voor elk van de vijf dagelijkse problemen die eerder zijn onderscheiden. In deze analyses is opnieuw een reeks van individuele kenmerken opgenomen, zodat we ouderen vergelijken alsof degenen met meer en minder lokaal sociaal kapitaal op deze kenmerken gelijk zijn. Vervolgens voegden we de variabelen lokale omgangsvormen en lokale contacten toe aan de analyses.

Duidelijk is dat er een negatief verband bestaat tussen lokaal sociaal kapitaal van ouderen en de problemen die zij ervaren in hun dagelijkse leven (zie bijlage B.3). Toch moet het belang van lokaal sociaal kapitaal niet worden overschat. In statistische termen: de verklaringskracht van lokale omgangsvormen en lokale contacten is uiterst beperkt in het geval van de praktische dagelijkse problemen. Bij ‘moeite met vervoer’ bleek al geen significant verband, maar ook bij ‘moeite met huishouden’ voegt het lokaal sociaal kapitaal maar 1% variantie toe aan de variantie die al werd verklaard door de individuele kenmerken. Met de sociaal-emotionele problemen vertoont het lokaal sociaal kapitaal een wat sterker verband. Het onveiligheidsgevoel wordt weliswaar vrij beperkt verklaard door lokaal sociaal kapitaal (2%), de bijdrage van lokaal sociaal kapitaal aan neerslachtigheid (5%) en eenzaamheid (7%) is substantieel.

Interessant zijn ook de verschillen tussen lokale omgangsvormen en lokale contacten. In lijn met het algemene beeld bestaat er geen verband tussen lokale omgangsvormen en de mate waarin oudere dorpsbewoners praktische problemen ervaren. Deze collectieve,

maar redelijk oppervlakkige vorm van lokaal sociaal kapitaal lijkt dus niet bij te dragen aan de redzaamheid van ouderen. Met sociaal-emotionele aspecten van de kwaliteit van leven houden lokale omgangsvormen wel een duidelijk verband. Ouderen die (in hun eigen beleving) in een dorp wonen waar bewoners prettig met elkaar omgaan, voelen zich minder eenzaam, minder neerslachtig en minder onveilig dan ouderen die minder positieve lokale omgangsvormen ervaren. Dat laatste is een bevestiging van eerder onderzoek (Oh en Kim 2009).

Lokale contacten dragen wel enigszins bij aan de zelfredzaamheid: ouderen met meer lokale contacten hebben iets minder vaak moeite met het huishouden of het onderhoud van de woning. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat dit komt doordat lokale contacten deze ouderen daadwerkelijk helpen. Toch dragen lokale contacten niet significant bij aan de ervaren mobiliteit van ouderen. Met de sociaal-emotionele dagelijkse problemen is het verband minder sterk dan dat van lokale omgangsvormen: ouderen met meer lokale contacten zijn alleen minder vaak eenzaam dan ouderen met minder lokale contacten.

Tabel 4.1

Dagelijkse problemen en uitdagingen naar lokaal sociaal kapitaal, dorpsbewoners 75 jaar en ouder, 2014 (in ongecorrigeerde en gecorrigeerde procenten)^{a, b}

	moeite met huishouden		moeite met vervoer		eenzaam		onveilig gevoel		neerslachtig	
verband met lokale omgangsvormen					–		–		–	
verband met lokale contacten	–				–					
weinig positieve lokale omgangsvormen, weinig lokale contacten	39	(32)	33	(24)	33	(29)	14	(12)	14	(9)
weinig positieve lokale omgangsvormen, veel lokale contacten	30	(25)	20	(13)	18	(16)	9	(8)	10	(7)
veel positieve lokale omgangsvormen, weinig lokale contacten	37	(34)	23	(17)	18	(16)	8	(7)	3	(2)
veel positieve lokale omgangsvormen, veel lokale contacten	25	(24)	19	(15)	7	(6)	5	(5)	4	(3)

a Percentages tussen haakjes zijn gecorrigeerd voor de variabelen lichamelijke beperking, huishoudinkomen, opleiding, alleen wonen, familiecontact, autobezit, sekse, leeftijd, woongeschiedenis en of iemand binnen een dorp woont of in het buitengebied.

b Significantie multivariaat getoetst met logistische regressie gecontroleerd voor de in noot a genoemde variabelen ($p < 0,05$).

Bron: SCP/CBS (SVP'14)

4.2 Lokale contacten lijken iets belangrijker voor kwetsbare ouderen

Volgens de *environmental docility*-hypothese ondervinden kwetsbare ouderen meer gevolgen van wat de lokale omgeving hen te bieden heeft dan ouderen die minder kwetsbaar zijn. Oudere bewoners die over veel eigen hulpbronnen beschikken hebben immers veel mogelijkheden om ook op andere manieren hun behoeften te vervullen en zijn daarmee relatief onafhankelijk van hun omgeving. Een oudere dorpsbewoner met financiële mogelijkheden kan bijvoorbeeld een taxi nemen, waar een minder welgestelde oudere dorpsbewoner afhankelijk is van anderen voor een lift. Iemand met een uitgebreide eigen kring van vrienden en familie, hoeft niet verlegen te zitten om een praatje, terwijl voor een geïsoleerd persoon een praatje met de buurman het enige contact van de dag kan zijn. Maar is dat ook zo? Om na te gaan of de opbrengsten van lokale omgangsvormen en lokale contacten inderdaad groter zijn voor kwetsbare dan voor weerbare oudere dorpsbewoners, werden vijf multivariate logistische regressies uitgevoerd: een voor elk van de vijf onderscheiden problemen¹ (zie bijlage B.6). Daarbij deden we een multivariate analyse voor de samenvattende variabele ‘dagelijkse problemen’, het gemiddelde van de vijf gestandaardiseerde dagelijkse problemen (Cronbach’s $\alpha = 0,68$). De resultaten van deze analyses laten zien dat de hypothese slechts in een geval bevestigd wordt: terwijl voor kwetsbare ouderen geldt dat lokale contacten gepaard gaan met een minder onveilig gevoel, geldt dit niet voor weerbare ouderen. In lijn met de *environmental docility*-hypothese is dit goed voorstelbaar. Wie bijvoorbeeld zichzelf minder goed kan verweren door zware lichamelijke beperkingen, kan het meer uitmaken dat de burens een oogje in het zijl houden, dan iemand die minder kwetsbaar is. Echter, omdat dit maar een van de tien statistische toetsen was – we toetsten twee aspecten van lokaal sociaal kapitaal bij vijf problemen – kan dit toeval zijn. Het zou daarom te ver gaan uit deze bevinding te concluderen dat lokale contacten kwetsbare dorpsbewoners meer opleveren.

We kunnen dus niet met overtuiging concluderen dat lokaal sociaal kapitaal *meer* bijdraagt aan de kwaliteit van leven van kwetsbare ouderen, maar het is wel zo dat de opbrengst voor hen *relevanter* is. Zoals we zagen in hoofdstuk 2, ervaren ouderen met weinig eigen hulpbronnen vaker dagelijkse problemen dan minder kwetsbare ouderen. Dit betekent dat voor weerbare ouderen lokaal sociaal kapitaal het leven zou kunnen verbeteren van goed tot bijzonder goed, terwijl zij voor kwetsbare bewoners verlichting kunnen bieden van een problematische situatie en het verschil kunnen maken tussen slecht en acceptabel.

Noot

- 1 Om kwetsbaarheid te operationaliseren is een optelsom gemaakt van zes (negatieve) indicatoren van hulpbronnen: lichamelijke beperkingen, een laag inkomen, een laag opleidingsniveau, alleen wonen, weinig familiecontact en niet de beschikking over een auto. Sterke lichamelijke beperkingen tellen dubbel, waarmee een score ontstond variërend tussen 0 en 7 met onder dorpsbewoners van 75 jaar of ouder een gemiddelde van 2,7. Om na te gaan of de ‘sociale cohesie’ respectievelijk ‘lokale relaties’ meer effect hebben op de kwaliteit van leven van kwetsbare ouderen dan dat van minder kwetsbare ouderen, zijn interactietermen berekend door ze te vermenigvuldigen met de kwetsbaarheidsmaat (gecentreerd). Vervolgens werden deze interactietermen opgenomen in vijf multivariate analyses (een voor elk van de vijf onderscheiden aspecten van de kwaliteit van leven) waarin ook directe effecten voor ‘sociale cohesie’ en ‘lokale contacten’ waren opgenomen alsook de in tabel 1 genoemde individuele kenmerken.

5 Hulp aan oudere dorpsbewoners

Nadat we de betekenis van lokaal sociaal kapitaal voor ouderen hebben onderzocht aan de hand van statistische verbanden, gaan we nu in op daadwerkelijke hulp die ouderen ontvangen van dorpsgenoten. Veel mensen zijn terughoudend bij het verlenen van burenhulp, tenzij ze een persoonlijke ‘klik’ hebben (De Klerk et al. 2014). Dat oudere bewoners niet altijd van buurtgenoten hulp ontvangen heeft veel te maken met de manier waarop men zich tot elkaar verhoudt; onderlinge afstand en zelfredzaamheid worden belangrijk gevonden (Jager-Vreugdenhil 2012). In moderne lokale gemeenschappen is het daarbij belangrijk dat hulprelaties wederkerig zijn, maar bewoners die het meest behoefte hebben aan hulp zijn vaak het minst in staat om hulp te retourneren of worden niet om hulp gevraagd. Door deze sociale norm kan ‘vraagverlegenheid’ ontstaan bij ouderen (Linders 2010). Bij degenen die hulp zouden kunnen verlenen, bestaan eveneens sociale barrières: om de privacy van burens niet te schenden, kunnen zij kampen met ‘handelingsverlegenheid’. Voordat we hieronder verder ingaan op de hulp van medebewoners, schetsen we een beeld van de meer georganiseerde ondersteuning die ouderen krijgen.

5.1 Toenemend gebruik van formele steun

Bij toenemende beperkingen kunnen ouderen verschillende vormen van hulp of ondersteuning ontvangen. Om hier zicht op te krijgen, is aan dorpsbewoners die zeggen te kampen met ‘een langdurige ziekte, lichamelijke beperking of psychische klacht’ gevraagd, in hoeverre zij gebruikmaken van vormen van ondersteuning. Het aandeel bewoners dat zich tot deze categorie rekent, neemt toe met de leeftijd: van 20% onder vijftigers tot meer dan de helft van de bewoners ouder dan 85 jaar (tabel 5.1). Binnen deze laatste groep neemt het aandeel dat ondersteuning ontvangt eveneens toe met de leeftijd: ongeveer 20% van de zestigers ontvangt professionele hulp of zorg en ruim 80% van de 85-plussers. Bezorgdiensten bieden eveneens in toenemende mate ondersteuning, maar voor een kleiner deel van de ouderen. Tot slot maken oudere dorpsbewoners steeds vaker gebruik van bijeenkomsten (‘speciaal georganiseerd voor mensen in uw situatie’) en dan vooral in het eigen dorp.

Tabel 5.1

Ontvangen formele steun en voorzieningengebruik bij toenemende beperkingen, dorpsbewoners 45 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

	45-59 jaar	60-74 jaar (ref.)	75-79 jaar	80-84 jaar	≥ 85 jaar
langdurige ziekte, lichamelijke beperking of psychische klacht	17*	27	33*	48*	54*
indien dit het geval is:					
professionele hulp of zorg ^a	15	20	42*	57*	81*
diensten of voorzieningen ^b					
maaltijd aan huis	3	5	6	14*	25*
medicijnen aan huis	9	14	26*	32*	39*
bezorgen boodschappen	3	2	3	5*	8*
gezellige bijeenkomst 'speciaal voor mensen in uw situatie' in dorp	5*	9	18*	29*	31*
gezellige bijeenkomst 'speciaal voor mensen in uw situatie' buiten dorp	4	5	7	10*	18*

a De vraag luidde: 'Heeft u in de afgelopen 12 maanden professionele hulp gekregen bij het huishouden of uw persoonlijke verzorging?'

b De vraag luidde: 'Heeft u in de afgelopen 12 maanden wel eens gebruikgemaakt van de volgende diensten en voorzieningen?', gevolgd door de genoemde mogelijkheden (meerdere antwoorden mogelijk).

* $p < 0,05$.

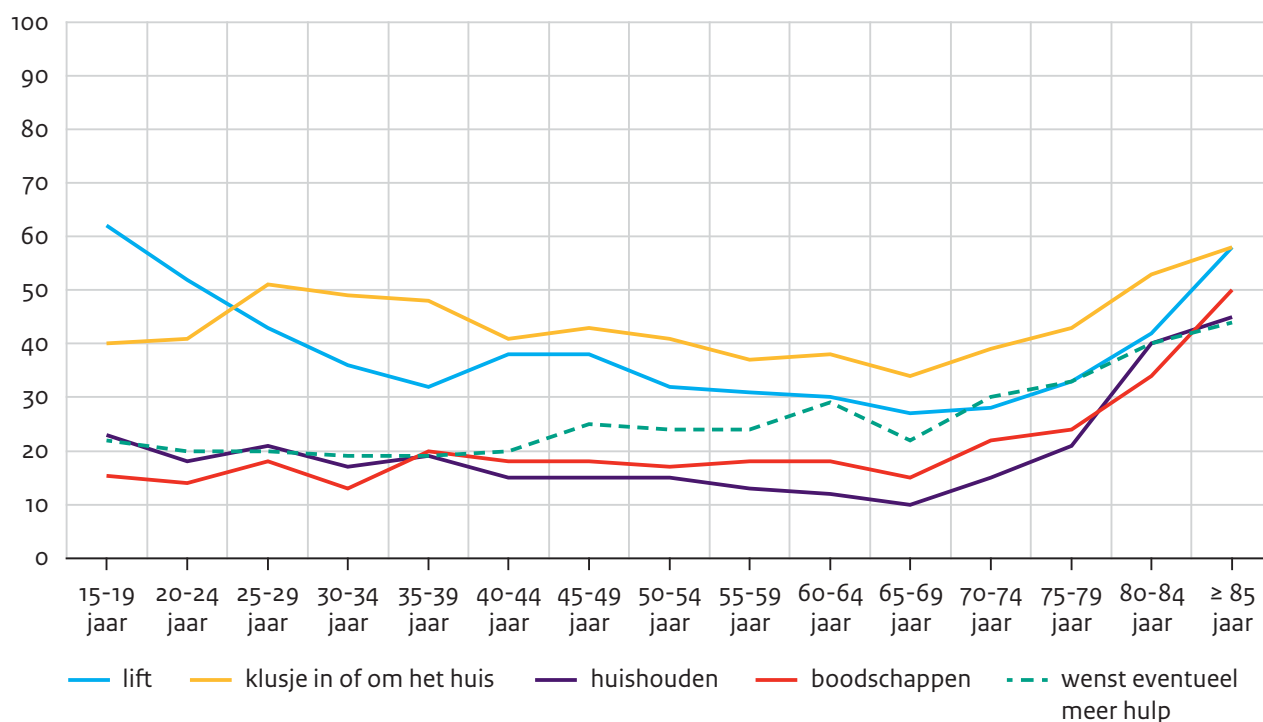
Bron: SCP/CBS (SVP'14)

5.2 Ouderen krijgen meer hulp van dorpsgenoten

Hoewel het aantal lokale contacten zoals gezegd afneemt, krijgen bewoners naarmate ze ouder worden wel steeds vaker hulp van burens en dorpsgenoten (figuur 5.1). Van de dorpsbewoners tot 70 jaar maakte minder dan 20% minimaal een keer mee dat burens of buurtgenoten in het voorgaande jaar boodschappen voor hen meenamen; van de bewoners van 85 jaar of ouder was dit de helft. Als we kijken naar het aandeel oudere dorpsbewoners dat de genoemde hulp het afgelopen jaar 'regelmatig' kreeg, liggen de percentages lager, maar een substantieel deel van de 85-plussers maakte regelmatig mee dat dorpsgenoten boodschappen meenamen (20%), een lift gaven (15%), klusjes in of om het huis deden (14%) of hielpen met het huishouden (29%). Toch is dit niet altijd genoeg: ruim 40% van de 85-plussers zou eventueel meer hulp van burens willen ontvangen, en dat is duidelijk een groter percentage dan onder jongere groepen. Overigens hebben de gepresenteerde gegevens alleen betrekking op praktische hulp, waarmee zij geen volledig beeld van de ondersteuning van burens geven. Bekend is dat burens vaak emotionele steun leveren (Egging et al. 2011; De Klerk et al. 2015)

Figuur 5.1

Ontvangen hulp van dorpsgenoten naar leeftijd, bevolking 15 jaar en ouder, 2014 (in procenten)^a

a De vraag luidde: ‘Kreeg u de afgelopen 12 maanden de onderstaande hulp van burens of dorpsgenoten die geen familie van u zijn (zonder dat u daarvoor betaalde)’, gevolgd door ‘Deed iemand boodschappen voor u?’, ‘Bracht iemand u ergens naartoe?’, ‘Deed iemand een klusje in of om het huis voor u? (bv. iets repareren)’ en ‘Hielp iemand u met het huishouden? (bv. schoonmaken of eten verzorgen)’. Percentages geven weer wie dit minimaal een keer in voorgaande jaar ontving. Dat iemand ‘eventueel’ meer hulp van dorpsgenoten zou willen, betekent dat deze ‘ja’ of ‘hangt ervan af’ heeft geantwoord op de vraag of iemand meer hulp van dorpsgenoten zou willen ontvangen.

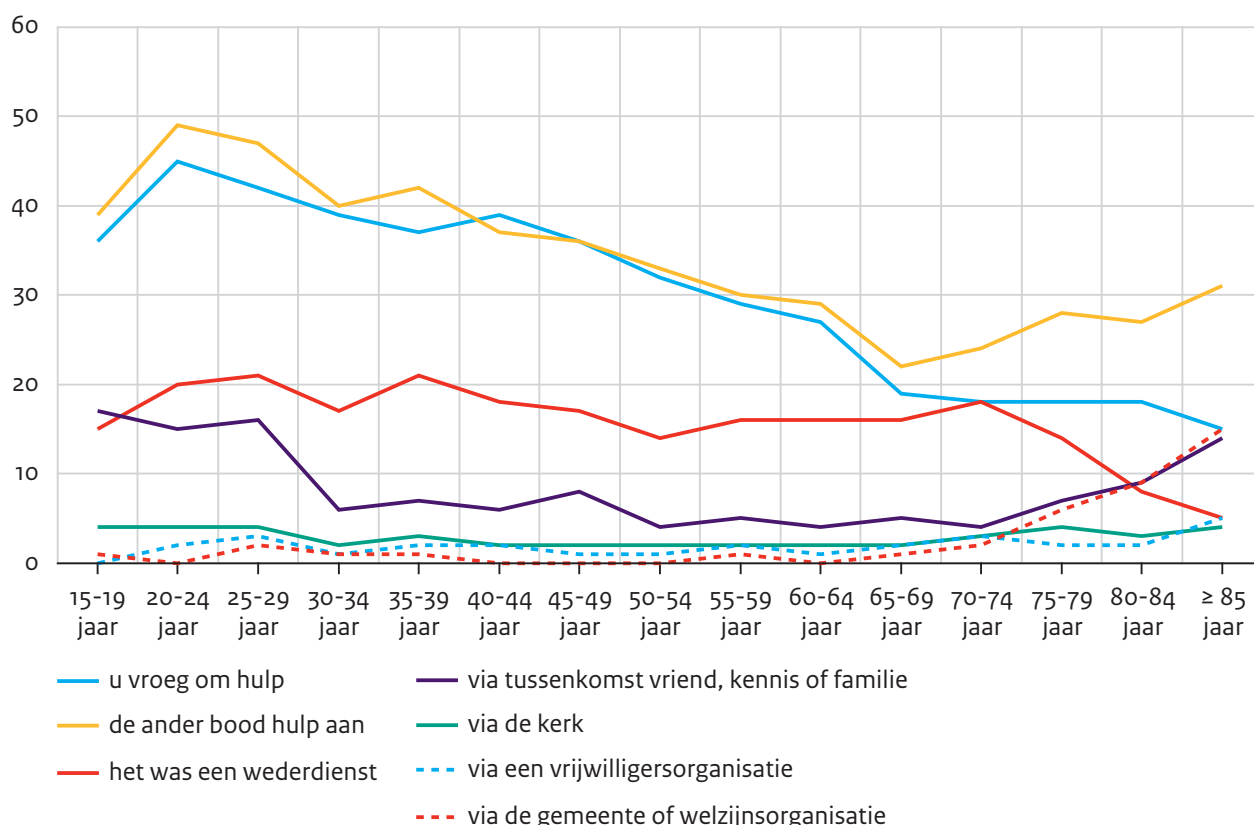
Bron: SCP/CBS (SVP’14)

5.3 Toenemende ‘vraagverlegenheid’

Een probleem van hulpbehoevend zijn, is dat dit ten koste gaat van wederkerigheid terwijl die juist kan voorkomen dat het verlenen of ontvangen van hulp als beklemmend of vernederend wordt ervaren (Bredewold en Malda 2014). Dat een hoge leeftijd ten koste gaat van wederkerigheid in burenrelaties wordt hier in cijfers bevestigd. In een eerdere publicatie kwam al naar voren dat rurale ouderen iets minder burenhulp *verlenen* dan met name dorpsbewoners in de veertig en vijftig (Vermeij 2015). Hier zien we dat dorpsbewoners naarmate zij ouder worden bovendien minder vaak om hulp *vragen* (figuur 5.2). Wel krijgen oudere bewoners naarmate ze ouder worden wat vaker hulp aangeboden van burens en gaat bemiddeling een iets grotere rol spelen. Zowel de gemeente en de welzijnsorganisaties als het informele netwerk van ouderen zelf weten in 15% van de gevallen bij de oudste groep dorpsbewoners (85 jaar en ouder) ervoor te zorgen dat dorpsgenoten hulp verlenen.

Figuur 5.2

De totstandkoming van hulp van dorpsgenoten, bevolking 15 jaar en ouder (in procenten)^a

a De vraag luidde: 'Als u [het afgelopen jaar] hulp van burens of dorpsgenoten kreeg, hoe kwam deze hulp tot stand', gevolgd door de genoemde mogelijkheden (meerdere antwoorden mogelijk).

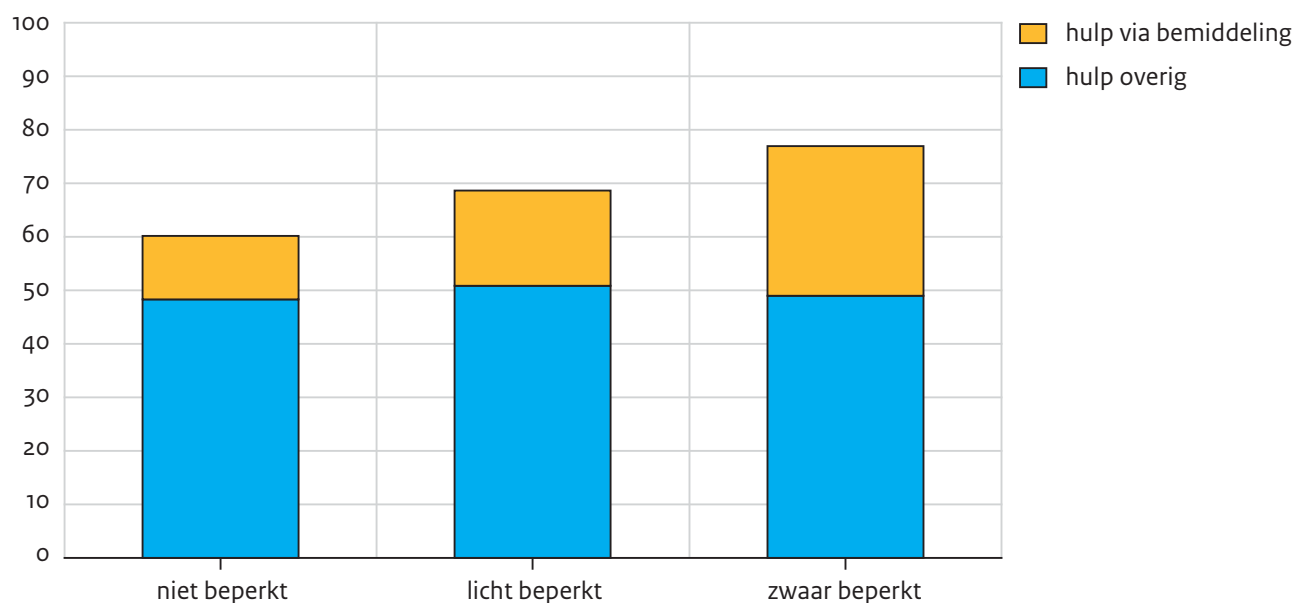
Bron: SCP/CBS (SVP'14)

5.4 Kwetsbare ouderen krijgen meer hulp, maar zijn afhankelijk van bemiddeling

Hoewel we eerder zagen dat kwetsbare ouderen over minder lokaal sociaal kapitaal beschikken, geven zij aan vaker hulp te ontvangen van dorpsgenoten. Dit onderschrijft het idee dat de dorpsgemeenschap als vangnet fungeert. Zo krijgen alleenstaande ouderen vaker hulp van dorpsgenoten dan samenwonende ouderen en autoloze ouderen vaker dan autobezitters. Dit geldt ook voor bewoners die kwetsbaar zijn door lichamelijke beperkingen: hoewel ouderen met zware lichamelijke beperkingen aangeven minder dorpsgenoten te kennen die zij om hulp kunnen vragen, zeggen zij beduidend vaker dan ouderen zonder lichamelijke beperkingen hulp van dorpsgenoten te ontvangen (zie bijlage B.7). Opvallend is hoe die hulp tot stand kwam, namelijk vaker dan bij anderen door bemiddeling van instanties of het eigen netwerk (figuur 5.3). Dit is geen overbodige luxe, want maar liefst de helft van de bewoners met zware lichamelijke beperkingen zou wel meer hulp van dorpsgenoten willen ontvangen, ten opzichte van 28% van de ouderen zonder beperking en 38% van degenen met een lichte beperking.

Figuur 5.3

Ontvangen hulp van dorpsgenoten en de rol van bemiddeling hierbij, naar beperking, dorpsbewoners 75 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

a Onder 'hulp via bemiddeling' wordt verstaan 'via de kerk', 'via de gemeente of welzijnsorganisaties', 'via tussenkomst van vriend, kennis of familie' en 'via een vrijwilligersorganisatie'.

Bron: SCP/CBS (SVP'14)

De regel dat kwetsbare oudere dorpsbewoners meer hulp krijgen dan minder kwetsbare bewoners kent overigens een uitzondering: dorpsbewoners met een laag inkomen krijgen minder vaak hulp dan meer welgestelde dorpsbewoners. Bovendien komt die hulp beduidend minder vaak tot stand doordat de ander hulp aanbood. Opmerkelijk is verder dat bewoners met een laag inkomen relatief weinig zeggen behoefte te hebben aan hulp van dorpsgenoten.

6 Is het dorp een vangnet voor kwetsbare ouderen?

Nu in de buurten en dorpen van Nederland steeds meer oudere bewoners tot op hoge leeftijd zelfstandig wonen, wordt het welzijn van soms uiterst kwetsbare mensen steeds meer afhankelijk van de informele structuren dicht bij huis. Gemeenten rekenen het tot hun opgave om de meest kwetsbare groepen deel te laten nemen in de hen omringende maatschappij en zo een acceptabele kwaliteit van leven te waarborgen (Gremmen 2015).

Een veelgehoorde bedenking bij de ambities van de huidige participatiesamenleving is het zogenoemde mattheüseffect: wie al veel heeft, zal veel ontvangen, en wie weinig heeft, zal verliezen. Terwijl de verzorgingsstaat er primair op gericht was de zwakkeren in de samenleving te compenseren en te beschermen, vertrouwt de participatiesamenleving de kwetsbaren in de samenleving meer toe aan informele structuren. Dit terwijl bekend is dat sociaal kapitaal uitermate ongelijk verdeeld is (Lin 2000; Volker et al. 2014).

Het is geen gekke gedachte dat lokale informele structuren hierop een uitzondering zouden kunnen vormen. Uiteenlopende kwetsbare groepen blijven dicht bij huis en hechten relatief veel waarde aan de buurt, die dus een domein zou kunnen vormen waarbinnen zij aansluiting vinden. Buren en buurtgenoten kunnen daarom een laagdrempelig vangnet vormen. Maar is dat hoe het werkt in een tijd dat lokale samenlevingen een van de vele contexten zijn waarin levens zich afspelen?

6.1 Kwetsbare ouderen hebben relatief weinig aansluiting bij dorpsgenoten

Een eerste bevinding van de huidige studie onder dorpsbewoners, is dat ouderen op hoge leeftijd minder aansluiting vinden bij mensen in de directe omgeving. Het aantal contacten dat zij in het dorp hebben, neemt met het stijgen der jaren gestaag af. Dat geldt ook voor het aandeel ouderen dat helemaal niemand in het dorp om hulp kan vragen en bij niemand terecht kan voor een persoonlijke gesprek. Dat ouderen lokale contacten verliezen, heeft te maken met hun toenemende kwetsbaarheid, want het zijn vooral ouderen met zware lichamelijke beperkingen die weinig aansluiting hebben. Verder hebben ouderen zonder auto en ouderen die pas als volwassenen naar het dorp verhuisden relatief weinig aansluiting bij hun dorpsgenoten. Ouderen die veel contact met familie hebben, hebben juist veel lokale contacten; vaak zullen deze familieleden in het dorp wonen.

Oudere bewoners oordelen wat negatiever dan jongere bewoners over de lokale omgangsvormen in het dorp, maar het is niet zo dat zij steeds negatiever gaan oordelen naarmate zij ouder worden. Wel hebben de meer kwetsbare ouderen wat minder positieve ervaringen met de omgangsvormen in het dorp. Bewoners met zware beperkingen, weinig contact met familie en geen auto zijn minder positief over de omgangsvormen in het dorp, evenals bewoners die als volwassenen naar het dorp verhuisden.

Met de hier gebruikte gegevens kunnen we geen inzicht bieden in de manier waarop de afstand tussen kwetsbare bewoners en medebewoners tot stand komt. Wel is duidelijk dat de zaak twee kanten heeft. Bij kwetsbare ouderen zullen fysieke en mentale barrières

bestaan waardoor het onderhouden van lokale contacten te veel moeite kost of gepaard gaat met onzekerheid. Bij medebewoners kan de dagelijkse praktijk weinig ruimte bieden om kwetsbare ouderen deel te laten nemen.

6.2 Lokale omgangsvormen waardevol voor sociaal-emotioneel welzijn

Maar lopen kwetsbare oudere dorpsbewoners hierdoor veel mis? Nu een groot deel van het leven zich buiten het dorp afspeelt en gedragsregels meer nadruk leggen op privacy en individuele vrijheid dan op zorgzaamheid en sociale controle, is het niet vanzelfsprekend dat lokale contacten en lokale omgangsvormen veel opleveren voor de kwaliteit van leven van ouderen. Uit deze studie blijkt dat wie meer lokale contacten heeft en positiever is over de lokale omgangsvormen, een betere kwaliteit van leven heeft. Zoals gezegd, is het binnen de huidige studie niet mogelijk de causale richting van deze verbanden te bepalen. Dat lokaal sociaal kapitaal bijdraagt aan de kwaliteit van leven is echter wel plausibel en wordt bevestigd door longitudinaal onderzoek (Cramm en Nieboer 2015; Dykstra et al. 2005; Greenfield en Reyes 2015).

Maar zelfs als we veronderstellen dat de statistische relaties duiden op effecten van lokaal sociaal kapitaal en niet op omgekeerde verbanden of wisselwerking, blijft de bijdrage van lokaal sociaal kapitaal aan de praktische kant van de kwaliteit van leven erg beperkt, zeker in vergelijking met andere hulpbronnen. Lokale contacten en omgangsvormen maken niet uit voor de mate waarin rurale ouderen problemen in het huishouden ervaren en nauwelijks voor het ervaren van dagelijkse hindernissen op het gebied van vervoer. Aan de sociaal-emotionele kant zien we een duidelijker verband met het lokaal sociaal kapitaal van ouderen. Ouderen die positievere lokale omgangsvormen ervaren voelen zich minder neerslachtig en onveilig dan anderen. Het sterkst is het verband met eenzaamheid: onder ouderen met weinig lokaal sociaal kapitaal komt dit vaak voor, maar onder ouderen met veel lokaal sociaal kapitaal nauwelijks.

Een ander opvallende uitkomst is dat lokale omgangsvormen en lokale contacten verschillende – nog steeds uitgaande van een causaal verband – baten hebben. Ouderen met veel lokale contacten zijn minder vaak eenzaam en hebben wat minder problemen met het huishouden en het onderhoud van huis en tuin. Lokale omgangsvormen daarentegen, vertonen geen verband met dagelijkse problemen van praktische aard. Dit bevestigt de observaties dat praktische hulp tussen buurtgenoten alleen tot stand komt binnen persoonlijke relaties. Maar dit betekent niet dat lokale omgangsvormen geen belang hebben voor de kwaliteit van leven van ouderen: wie een positief beeld heeft van de lokale omgangsvormen in het dorp, voelt zich minder neerslachtig, onveilig én eenzaam dan wie minder positieve lokale omgangsvormen ervaart. Omgangsvormen lijken dus bij te dragen aan de kwaliteit van leven, ondanks het gegeven dat ze ouderen geen praktische hulp opleveren. Dat komt overeen met de conclusies van verschillende kwalitatieve studies, die laten zien hoe belangrijk juist de kleine gebaren tussen buurtgenoten kunnen zijn voor de beleving van ouderen (Buffel et al. 2011; Gardner 2011; Lager 2015).

6.3 Ouderen met lichamelijke beperkingen krijgen meer hulp, maar arme ouderen niet

Maar hoe zit het nu met daadwerkelijke hulp? Hoewel we eerder zagen dat ouderen met het vorderen van de leeftijd steeds minder lokale contacten hebben, waaronder minder contacten die zij om hulp kunnen vragen, krijgen zij in de loop der jaren wel meer hulp van dorpsgenoten. Iets meer dan de helft van de 80-plussers heeft in een jaar hulp ontvangen bij een klusje in of om het huis en ook het aandeel van hen dat een lift kreeg, voor wie een dorpsgenoot boodschappen deed of die hulp kreeg met het huishouden nadert de helft. Het zijn daarbij vooral de ouderen die alleenstaand zijn dan wel lichamelijk beperkt, die hulp krijgen. Hoewel kwetsbaarheid dus ten koste gaat van het aantal lokale contacten, neemt de kans dat deze contacten hulp verlenen toe wanneer ouderen meer hulp nodig hebben. Dit ondersteunt het beeld van het dorp als vangnet.

Hiermee zijn echter niet alle noden gelenigd, want ondanks deze hulp neemt het aandeel ouderen dat meer hulp van burens zou willen ontvangen toe met de jaren. Een uitzondering op de regel dat meer kwetsbare ouderen meer hulp krijgen, vormen ouderen met een laag inkomen. Zij krijgen minder hulp dan ouderen met een gemiddeld of hoog inkomen en geven vaak aan dat zij geen behoefte hebben aan hulp van anderen. Deze combinatie zou kunnen duiden op sociaal isolement (Machielse 2011).

6.4 Hulp op hoge leeftijd steeds afhankelijker van het aanbod van anderen en van bemiddeling

Interessant is nu hoe de hulp tot stand komt. We zagen dat ouderen met het vorderen van de leeftijd het idee hebben dat ze minder mensen om hulp kunnen vragen. Eerder onderzoek wees vraagverlegenheid aan als obstakel bij het verlenen van hulp tussen buurtgenoten (Linders 2010). In overeenstemming daarmee zagen we dat de hulp die ouderen van dorpsgenoten ontvangen, naarmate zij ouder worden steeds minder vaak tot stand komt doordat zij zelf om hulp vragen. Hier kan meespelen dat hulp vragen op hoge leeftijd steeds meer gaat botsen met de gevoelde behoefte aan reciprociteit. Hulp ontvangen zonder dat iets teruggegeven kan worden, zou een verhouding opleveren die voor beide zijden ongemakkelijk en onvrij voelt (Bredewold en Malta 2014).

Wat toeneemt is de hulp die tot stand komt doordat dorpsgenoten zelf hulp aanbieden. Ook komen hulprelaties steeds vaker tot stand door bemiddeling, zowel van de gemeente en welzijnsorganisaties als van het eigen netwerk (vrienden, familie en kennissen). Kortom, kwetsbare ouderen hebben hulp nodig bij het organiseren van hulp.

6.5 Vernieuwing sociale infrastructuur

De resultaten in de huidige studie bieden ondersteuning voor de gedachte dat de directe woonomgeving van ouderen een waardevolle bijdrage kan leveren aan hun welbevinden. Het loont dus na te denken over manieren om de lokale informele structuren in te verbeteren. Sinds dorpen voorzieningen begonnen te verliezen is al betoogd dat kappers, winkels

en scholen in dorpen de sociale infrastructuur vormen die nodig is voor sociale binding, vooral voor bewoners die op het dorp zijn aangewezen. Dat voorzieningen dicht bij huis belangrijk zijn voor kwetsbare bewoners blijkt onder meer uit het feit dat Wmo-aanvragers met lichamelijke beperkingen vaker gebruikmaken van buurt- en dorpshuizen dan aanvragers zonder beperkingen, terwijl zij juist minder participeren op andere manieren (Kromhout et al. 2014). Ook is bekend dat dorpshuizen vooral bezocht worden door oudere dorpsbewoners (Steenbekkers en Vermeij 2013). Het kan dus een zorgelijke ontwikkeling zijn dat veel dorpsvoorzieningen onder druk staan.

Positief daarentegen is de opkomst van nieuwe initiatieven waarmee bewoners gezamenlijk voormalige overheidstaken organiseren; de betrokkenheid tussen bewoners en het zorgen voor elkaar nemen in deze initiatieven een centrale plaats in (bv. Ham en Van der Meer 2015). Een in het oog springend voorbeeld hiervan zijn zorgcoöperaties (Van Beest 2014; Schoorl en Winsemius 2015) zoals het eerdergenoemde Goud Oud in Warffum.

Deze coöperaties dragen niet alleen bij aan het welzijn van kwetsbare bewoners door de diensten die zij leveren, maar stimuleren ook de relaties tussen bewoners. Er zijn vele formules waarmee geëxperimenteerd wordt om de informele betrokkenheid tussen buurtgenoten te versterken, zoals zorgruilsystemen en digitale platforms voor burenhulp. Daarmee willen bewoners vaak het oude nabuurschap aanpassen aan, of terugbrengen in de huidige tijd. Ze zoeken oplossingen voor de toenemende vraagverlegenheid en de behoefte aan reciprociteit. Maar hoe sympathiek en veelbelovend ook, veel initiatieven lopen tegen een weerbarstige praktijk aan (Ham en Van der Meer 2015). Het uiteindelijke succes van deze veelal nog jonge initiatieven kan moeilijk worden vastgesteld.

6.6 Oog voor kwetsbaarheid

Een belangrijk punt van aandacht blijft dat juist de meest kwetsbare bewoners het minst makkelijk aansluiting vinden bij lokale structuren. De fysieke belemmeringen waarmee ouderdom gepaard gaat, zijn tot op zekere hoogte op praktische manieren te overwinnen. Maar de sociale barrières tussen kwetsbare, afhankelijke bewoners en hun buurtgenoten – variërend van vraagverlegenheid tot een volhardend patroon van sociaal isolement – zijn veel lastiger te beslechten. Dit punt van aandacht is ook relevant voor de informele bewonersinitiatieven, waarvan momenteel zoveel wordt verwacht. Of misschien wel juist: omdat een sterk wij-gevoel geldt als een onmisbare voedingsbodem van initiatieven, kan datzelfde wij-gevoel makkelijk mensen buiten sluiten. Het is bijvoorbeeld de vraag hoezeer een oudere nieuwkomer zich thuis voelt in de ‘huiskamer’ in het dorpshuis, wanneer deze het domein is van een ‘harde kern’ van dorpsbewoners (Thissen en Droogleever Fortuijn 2012). Ook bij zorgcoöperaties bestaat, ondanks de inclusieve bedoelingen van initiatiefnemers, het risico dat zij vooral ten goede komen aan *insiders* (Ham en Van der Meer 2015). Concluderend kan worden gesteld: veel dorpen bieden een warme, vertrouwde omgeving aan oudere dorpsbewoners die kampen met verlies en afnemende mogelijkheden. Maar als vangnet voor de meest kwetsbaren is dat niet betrouwbaar genoeg.

Summary

Small gestures

The importance of neighbours for older people in rural villages

Growing older is accompanied by an increase in practical and socio-emotional problems. As more and more frail older people continue living independently for longer, the people around them are becoming more important for their quality of life. This publication looks at the relationship between older people living in rural villages and their neighbours, and at the importance of those neighbours in the extent to which older residents experience day-to-day problems. A key aspect here is the difference between the many resilient older people and the frail older persons who benefit most from friendly and helpful neighbours. The results show that elderly people living in rural villages are becoming more isolated from their neighbours when they age: the number of contacts in the village is declining and older persons are developing a slightly more pessimistic view of social interactions in the village. This applies particularly for frail older persons, for example those with severe physical impairments.

The degree of connection with fellow village residents appears to do little to ameliorate practical day-to-day problems. Those with lots of local contacts do experience fewer problems running the household and maintaining their home and garden, which could indicate that they receive help from their neighbours, but there is no relationship between the number of local contacts and the degree to which older persons experience problems with transport. Connecting with other village residents appears to be more important as a buffer against socio-emotional problems. This applies particularly for loneliness: older people with lots of local contacts and a positive view of social interactions in the village are much less often lonely than their peers with few local contacts and a less positive image of local social interactions. There is moreover an inverse relationship between having a positive view of social interactions in the village and feeling depressed and unsafe. Although frail older persons have relatively few local contacts, they more often receive help from other people in the village. However, the way this help is arranged changes with increasing frailty. As they grow older and more frail, older persons less often ask for help from others and more often receive help because it is offered by neighbours. Mediation also becomes more important, both by the local authority and welfare agencies, as well as by the older person's own network. Policy aimed at promoting the well-being of independent-dwelling older persons will therefore need to take account of the difficult social position of frail older persons, including in the local setting, and will have to find solutions to the impediments that may prevent them receiving help.

Literatuur

- Annear, M., S. Keeling, T. Wilkinson, G. Cushman, B. Gidlow en H. Hopkins (2014). Environmental influences on healthy and active ageing: A systematic review. In: *Ageing and Society*, jg. 34, nr. 4, p. 590-622.
- Beekman, A.T.F., D.M.W. Kriegsman, D.J.H. Deeg en W. van Tilburg (1995). The association of physical health and depressive symptoms in the older population: age and sex differences. In: *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, jg. 30, nr. 1, p. 32-38.
- Beest, R. van (2014). *Inventarisatie Zorgcoöperaties 2014*. Utrecht: Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg/Institute for collective action.
- Blijde, B., R.V. Hulle, P. Hooimeijer en C. Paulus (2009). *Het wonen overwogen. De resultaten van het woononderzoek Nederland 2009*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu en Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Blokland-Potters, T. (2004). *Goeie burens houden zich op d'r eigen: Sociale relaties in de grote stad Den Haag*. Den Haag: Gradus Hendriks Stichting.
- Blokland, T. (2009). *Oog voor elkaar, veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bottenheft, C. en W. van Staalduinen (2014). *Achtergrondstudie: Voorbeelden van ruimte in relatie tot gezond gedrag, redzaamheid en sociale verbanden*. Soesterberg: TNO.
- Bredewold, F.H. en I.W. Malda (2014). *Het belang van TijdvoorElkaar. Het principe van wederkerigheid in contact tussen weerbare en kwetsbare burgers*. Utrecht: Movisie.
- Broese Van Groenou, M.I., T. van Tilburg en J. de Jong Gierveld (1999). Eenzaamheid bij ouderen en kenmerken van de omgeving. In: *Mens en maatschappij*, jg. 74, nr. 3, p. 235-249.
- Broese Van Groenou, M.I., Boer, A. de en J. Iedema (2013). Positive and negative evaluation of caregiving among three different types of informal care relationships. In: *European Journal of Ageing*, jg. 10, nr. 4, p. 301-311.
- Buffel, T., L.D. de Donder, C. Phillipson, N. Witte, D. Dury en D. Verté (2014). Place attachment among older adults living in four communities in Flanders, Belgium. In: *Housing Studies*, jg. 29, nr. 9, p. 1-23.
- Burholt, V. en T. Scharf (2013). Poor health and loneliness in later life: The role of depressive symptoms, social resources, and rural environments. In: *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, jg. 69, p. 311-324.
- Campen, C. van (red.) (2011). *Kwetsbare ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- cbs (2015). *Transport en mobiliteit*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. In: *American Journal of Sociology*, jg. 44 (supplement), p. S95-S120.
- Cramm, J.M. en A.P. Nieboer (2015). Social cohesion and belonging predict the well-being of community – dwelling older people. In: *BMC Geriatrics*, geraadpleegd op 18 janurai 2016 via <http://bmcgeriatr.biomed-central.com/articles/10.1186/s12877-015-0027-y>
- Cramm, J.M., H.M. van Dijk en A.P. Nieboer (2013). The importance of neighborhood social cohesion and social capital for the well being of older adults in the community. In: *The Gerontologist*, jg. 53, nr. 1, p. 142-152.
- Dam, F. van, F. Daalhuizen, C. de Groot, M. van Middelkoop en P. Peeters (2013). *Vergrijzing en ruimte. Gevolgen voor woningmarkt, vrijetijdsbesteding, mobiliteit en regionale economie*. Den Haag: Planbureau voor de Leef-omgeving.
- Diener, E.D. en M.E. Suh (1998). Subjective well-being and age: An international analysis. In: *Annual review of gerontology and geriatrics*, jg. 17, nr. 1, p. 304-324.
- Dijk, H.M. van (2015). *Neighbourhoods for ageing in place* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

- Dijk, H.M. van, J.M. Cramm en A.P. Nieboer (2013). The experiences of neighbour, volunteer and professional support-givers in supporting community dwelling older people. In: *Health and social care in the community*, jg. 21, nr. 2, p. 150-158.
- Doekhie, K.D., A. de Veer, J. Rademakers, F. Schellevis en A. Francke (2014). *Ouderen van de toekomst. Verschil in de wensen en mogelijkheden voor wonen, welzijn en zorg*. Utrecht: NIVEL.
- Dykstra, P. (2009). Older adult loneliness: myths and realities. In: *European Journal of Ageing*, jg. 2, nr. 6, p. 91-100.
- Dykstra, P.A., T.G. van Tilburg en J. de Jong Gierveld (2005). Changes in older adult loneliness results from a seven-year longitudinal study. In: *Research on aging*, jg. 27, nr. 6, p. 725-747.
- Egging, S., A.H. de Boer en N.L. Stevens (2011). Zorgzame vrienden en burens als mantelzorgers van oudere volwassenen: een vergelijking met kinderen. In: *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, jg. 42, nr. 6, p. 243-255.
- Fernández-Ballesteros, R. (2011). Quality of life in old age: Problematic issues. In: *Applied Research in Quality of Life*, jg. 6, nr. 1, p. 21-40.
- Filkins, R., J.C. Allen en S. Cordes (2000). Predicting Community Satisfaction among Rural Residents: an Integrative Model. In: *Rural Sociology*, jg. 65, nr. 1, p. 72-86.
- Galen, G. van, en I. de Vries (2012). *De sociale gevolgen van krimp: 'Wij gaan Pekel niet uit'*. Den Haag: Platform31.
- Gardner, P.J. (2011). Natural neighbourhood networks – Important social networks in the lives of older adults aging in place. In: *Journal of Aging Studies*, jg. 25, nr. 3, p. 263-271.
- Ghauharali, R. en R. Dorenbos (2015). Ouderen voelen zich minder onveilig dan jongeren. Geraadpleegd 5 januari 2015 via <http://www.socialevraagstukken.nl/ouderen-voelen-zich-minder-onveilig-dan-jongeren/>
- Greenfield, E.A. en L. Reyes (2015). Continuity and change in relationships with neighbors: implications for psychological well-being in middle and later life. In: *Journals of Gerontology*, jg. 70, nr. 4, p. 607-618.
- Gremmen, M. (2015). *Kwetsbare groepen in een inclusieve samenleving. De relatie tussen beperkingen, betekenisvolle participatie en kwaliteit van bestaan*. Den Haag: Kwaliteitsinstituut Nederlandse Gemeenten/Vereniging van Nederlandse Gemeenten.
- Groot, C. de, F. van Dam en F. Daalhuizen (2013). *Vergrijzing en woningmarkt: beleidstudies*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Ham, M. en J. van der Meer (2015). *De ondernemende burger. De woelige wereld van lokale initiatieven*. Utrecht: Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken.
- Hoek, K. van den (2014). Ongelijke zorg in het dorp. In: *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*. Geraadpleegd op 19 november 2015 via www.movisie.nl/artikel/ongelijke-zorg-dorp
- Houwelingen, P. van, en P. Dekker (2015). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De Sociale Staat van Nederland 2015* (p. 213-237). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huisman, C., A. de Jong, C. van Duin en L. Stoeldraijer (2013). *Regionale prognose 2013-2040*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Hunter, A.J. en G.D. Suttles (1972). The expanding community of limited liability. In: G.D. Suttles, *The social construction of communities* (p. 44-81). Chicago: Chicago University Press.
- Jager-Vreugdenhil, M. (2012). *Nederland participatieland. De ambitie van de Wet maatschappelijke ontwikkeling en de praktijk in buurten, mantelzorgrelaties en kerken* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Jong, P. de, J. Rouwendal, P. van Hattum en A. Brouwer (2012). *Housing preferences of an ageing population. Investigation in the diversity among Dutch older adults*. Geraadpleegd 8 januari 2016 via http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2120458
- Jong-Gierveld, J. de, en T.G. van Tilburg (1992). Triangulatie in operationaliseringsmethoden. In: G.J.N. Bruinsma en M.A. Zwanenburg (red.), *Methodologie voor bestuurskundigen: Stromingen en methoden* (p. 273-298). Muiderberg: Coutinho.

- Kamphuis, C., A. Etman, J. Oude Groeniger en F. van Lenthe (2014). *Relaties van de fysieke omgeving met leefstijl, redzaamheid en sociale verbinding*. Rotterdam: Erasmus Medisch Centrum.
- KIM (2014). *Mobiliteitsbeeld 2014*. Geraadpleegd 7 juli 2015 via kimnet.nl/publicatie/mobiliteitsbeeld-2014
- Kleinbans, R. en G. Bolt (2014). More Than Just Fear: On the Intricate Interplay Between Perceived Neighborhood Disorder, Collective Efficacy, and Action. In: *Journal of Urban Affairs*, jg. 36, nr. 3, p. 420-446.
- Klerk, M. de, A. de Boer, S. Kooiker, I. Plaisier en P. Schyns (2014). *Hulp geboden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klerk, M. de, A. de Boer, I. Plaisier, P. Schyns en S. Kooiker (2015). *Informele hulp: wie doet er wat?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klis, M. van der, L. Vermeij en F. Knol (2011). Dagelijkse mobiliteit. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin en E. Pommer, *De sociale staat van Nederland 2011* (p. 231-254). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kooijman, B. (2014). *Buuv springt bij*. Geraadpleegd 4 december 2015 via binnenlandsbestuur.nl
- Kullberg, J., L. Vermeij en M. Ras (2015). Wonen. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en I. Andriessen (red.), *De Sociale Staat van Nederland 2015* (p. 299-323). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kromhout, M., P. Feijten, F. Vonk, M. de Klerk, A.M. Marangos, W. Mensink, M. den Draak en A. de Boer (2014). *De Wmo in beweging. Evaluatie wet maatschappelijke ondersteuning*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lager, D.B. (2015). *Perspectives on ageing in place: Older adults' experiences of everyday life in urban neighbourhoods* (proefschrift). Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Lawton, M.P. (1990). Residential environment and self-directedness among older people. In: *American Psychologist*, jg. 45, nr. 5, p. 638-640.
- Lin, N. (2000). Inequality in Social Capital. In: *Contemporary Sociology*, jg. 29, nr. 6, p. 785-799.
- Lindenberg J., F. van der Ouderaa, E. Polman-van Stratum, F. Schalkwijk, I. Vlek-Schmale, R. Westendorp, G. Eilander, R. Hielkema, P. Hoetelmans en R. Weijzenfeld (2013). *Grijs is niet zwart wit. Ambities van 55+*. Leiden/Amsterdam: Leyden Academy on Vitality and Ageing/Trendbox.
- Linders, L. (2010). *De betekenis van nabijheid. Een onderzoek naar informele zorg in een volksbuurt* (proefschrift). Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Lijzenga J. en T. van der Waals (2014). *Woonvoorkeuren specifieke woonvormen voor ouderen: een verhaal met veel gezichten*. Arnhem: Companen.
- Lui, C.W., J.A. Everingham, J. Waburton, M. Cuthill en H. Bartlett (2009). What makes a community age-friendly: A review of international literature. In: *Australasian Journal of Ageing*, jg. 28, nr. 3, p. 116-121.
- Machielse, A. (2011). Sociaal isolement bij ouderen: een typologie als richtlijn voor effectieve interventies. In: *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, jg. 20, nr. 4, p. 40-61.
- Menec, V., R. Means, N. Keating, G. Parkhurst en J. Fales (2011). Conceptualizing age-friendly communities. In: *Canadian Journal of Ageing*, jg. 30, nr. 3, p. 479-493.
- Mohnen, S.M., P.P. Groenewegen, B. Volker, H. Flap (2011). Neighborhood social capital and individual health. In: *Social Science & Medicine*, jg. 72, nr. 5, p. 660-667.
- Mollenhorst, G.W., R.H.F.P. Bekkers en B.G.M. Volker (2005). Hulpeloos in de stad? Verschillen tussen stads- en plattelandsbewoners in het aantal informele helpers. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 80, nr. 2, p. 159-178.
- Morgan, T.J., R.O. Hansson, M.J. Indart, D.M. Austin, M.M. Crutcher, P.W. Hampton en V.E. O'Daffer (1984). Old age and environmental docility: The roles of health, support and personality. In: *Journal of Gerontology*, jg. 39, nr. 2, p. 240-242.
- Mroczek, D. K. en C. M. Kolarz (1998). The effect of age on positive and negative affect: a developmental perspective on happiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, jg. 75, nr. 5, p. 1333.
- Noije, L. van (2010). De jeugd van tegenwoordig. In: A. van den Broek, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht. Generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (p. 431-452). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Oh, J.H. en S. Kim (2009). Ageing, neighborhood attachment, and fear of crime: Testing reciprocal effects. In: *Journal of Community Psychology*, jg. 37, nr. 1, p. 21-40.
- Peace, S., C. Holland en L. Kellaher (2011). Option recognition in later life: variations in ageing in place. In: *Ageing and Society*, jg. 31, nr. 5, p. 734-757.
- Pers, M. van der, en C.H. Mulder (2013). The regional dimension of intergenerational proximity. In: *Population Space and Place*, jg. 19, nr. 5, p. 505-521.
- Phillipson, C. (2007). The 'elected' and the 'excluded': sociological perspectives on the experience of place and community in old age. In: *Ageing and Society*, jg. 27, nr. 3, p. 321-342.
- Piro, F.N., Ø. Næss en B. Claussen (2006). Physical activity among elderly people in a city population: the influence of neighbourhood level violence and self perceived safety. In: *Journal of Epidemiology and Community Health*, jg. 60, nr. 7, p. 626-632.
- Plickert, G., R.R. Cote en B. Wellman (2007). It's not who you know, it's how you know them: Who exchanges what with whom? In: *Social networks*, jg. 29, nr. 3, p. 405-429.
- Puts, M.T.E., N. Shekary, G. Widdershoven, J. Heldens, P. Lips en D.J.H. Deeg (2007). What does quality of life mean to older frail and non-frail community-dwelling adults in the Netherlands? In: *Quality of life Research*, jg. 16, nr. 2, p. 263-277.
- Ritsema van Eck, J., F. van Dam, C. de Groot en A. de Jong (2013). *Demografische ontwikkelingen 2010-2040. Ruimtelijke effecten en regionale diversiteit*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Russell, D.W. (1996). UCLA Loneliness Scale (Version 3): Reliability, validity, and factor structure. In: *Journal of personality assessment*, jg. 66, nr. 1, p. 20-40.
- Sampson, R.J. en C. Graif (2009). Neighborhood social capital as differential social organization resident and leadership dimensions. In: *American Behavioral Scientist*, jg. 52, nr. 11, p. 1579-1605.
- Sampson, R.J., S.W. Raudenbush en F. Earls (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. In: *Science*, jg. 277, nr. 5328, p. 918-924.
- Schoorl, R. en A. Winsemius (2015). *Zorgcoöperaties in Nederland*. Utrecht: Movisie.
- Schwanen, T., D. Banister en A. Bowling (2012). Independence and mobility in later life. In: *Geoforum*, jg. 43, nr. 6, p. 1313-1322.
- Shaw, B.A., N. Krause, J. Liang en J. Bennett (2007). Tracking changes in social relations throughout late life. In: *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, jg. 62, nr. 2, p. S90-S99.
- Steenbekkers, A. en L. Vermeij (2013). *De dorpenmonitor. Ontwikkelingen in de levenssituatie van dorpsbewoners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Thissen, F. (2011). Ouderen op het platteland. In: *Agora*, jg. 27, nr. 4, p. 22-24.
- Thissen, F. en J. Droogleeve Fortuijn (2012). Het dorpshuis: van bewoners en voor bewoners. Geraadpleegd 4 december 2015 via <http://thissen.net/rural/Friesland/Dorpshuizen%20rapport%20definitief.pdf>
- Thomé, F. en T. van Tilburg (2000). Neighbouring networks and environmental dependency. Differential effects of neighbourhood characteristics on the relative size and composition of neighbouring networks of older adults in the Netherlands. In: *Ageing and Society*, jg. 20, nr. 1, p. 55-78.
- Tilburg, T. van (1998). Losing and gaining in old age: Changes in personal network size and social support in a four-year longitudinal study. In: *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, jg. 53, nr. 6, p. S313-S323.
- Tolkacheva, N. en F. Thomé (2014). *Sociale en emotionele factoren bij verhuizingen van ouderen naar een zorg-instelling of een aangepaste woonvorm*. Geraadpleegd 6 januari 2016 via www.lasa-vu.nl/documents
- Tucker-Seeley, R.D., S.V. Subramanian, Y. Li en G. Sorensen (2009). Neighborhood safety, socioeconomic status, and physical activity in older adults. In: *American journal of preventive medicine*, jg. 37, nr. 3, p. 207-213.
- Vermeij, L. (2008). Goede schuttingen maken goede burens. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel rapport 2008* (p. 113-131). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Vermeij, L. m.m.v. A. Steenbekkers (2015). *Dichtbij huis. Lokale binding en inzet van dorpsbewoners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Volker, B., I. Andriessen en H. Posthumus (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hogeropgeleiden. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid/ Sociaal en Cultureel Planbureau.
- VROM (2007). *Beter (t)huis in de buurt. Actieplan Samenwerken aan wonen, welzijn en zorg*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu.
- Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.) (2014). *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wahl, H.W., S. Iwarsson en F. Oswald (2012). Ageing well and the environment: Toward an integrative model and research agenda for the future. In: *The Gerontologist*, jg. 52, nr. 3, p. 306-316.
- Walters, K., E. Breeze, P. Wilkinson, G.M. Price, C.J. Bulpitt en A. Fletcher (2004). Local area deprivation and urban-rural differences in anxiety and depression among people older than 75 years in Britain. In: *American Journal of Public Health*, jg. 94, nr. 10, p. 1768-1774.
- Wellman, B. (1979). The community question: The intimate networks of East Yorkers. In: *American Journal of Sociology*, jg. 84, nr. 5, p. 1201-1231.
- Wellman, B. (1996). Are personal communities local? A Dumptarian reconsideration. In: *Social Networks*, jg. 18, nr. 4, p. 347-354.
- Wellman, B. en S. Wortley (1990). Different strokes from different folks: community ties and social support. In: *American Journal of Sociology*, jg. 96, nr. 3, p. 558-588.
- WHO (2007). *Global age-friendly cities: A guide*. Geneve: World Health Organization.
- Wiles, J.L., A. Leibing, N. Guberman, J. Reeve en R.E. Allen (2011). The meaning of 'ageing in place' to older people. In: *The gerontologist*. Geraadpleegd op 18 januari 2016 via gerontologist.oxfordjournals.org/content/52/3/357.full
- Windsor, T.D., E.L. Pearson, D.A. Crisp, P. Butterworth en K.J. Anstey (2012). *Neighbourhood characteristics: shaping the wellbeing of older Australians*. Canberra (Australië): National Seniors Productive Ageing Centre.
- Young, A.F., A. Russell en J.R. Powers (2004). The sense of belonging to a neighbourhood: can it be measured and is it related to health and well being in older women? In: *Social Science and Medicine*, jg. 59, nr. 12, p. 2627-2637.
- Ziegler, F. en T. Schwanen (2011). 'I like to go out to be energised by different people': an exploratory analysis of mobility and wellbeing in later life. In: *Ageing and Society*, jg. 31, nr. 5, p. 758-781.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

scp-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

scp-publicaties 2015

- 2015-1 *Rapportage sport 2014* (2015). Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0731 1
- 2015-2 *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie* (Het culturele draagvlak, deel 14) (2015). Nathalie Sonck, Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0732 8
- 2015-3 *Aanbod van arbeid 2014. Arbeidsdeelname, flexibilisering en duurzame inzetbaarheid* (2015). Jan Dirk Vlasblom, Patricia van Echtelt, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0595 9
- 2015-4 *Zicht op zorggebruik. Ontwikkelingen in het gebruik van huishoudelijke hulp, persoonlijke verzorging en verpleging tussen 2004 en 2011* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0641 3
- 2015-5 *Surveying ethnic minorities. The impact of survey design on data quality* (2015). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0545 4
- 2015-6 *Maten voor gemeenten. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2007-2012* (2015). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0738 0
- 2015-7 *Concurrentie tussen mantelzorg en betaald werk* (2015). Edith Josten, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0550 8
- 2015-8 *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (scp), Marcel Lubbers (Radboud Universiteit). ISBN 978 90 377 0571 3
- 2015-9 *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* (Het culturele draagvlak, deel 15) (2015). Andries van den Broek, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0665 9
- 2015-10 *Vrouwen, mannen en de hulp aan (schoon)ouders* (2015). Alice de Boer, Mirjam de Klerk, Ans Merens. ISBN 978 90 377 0745 8 (elektronische publicatie)
- 2015-11 *Jeugdzorg: verschil tussen budget en contract. Een voorbeeld uit de regio* (2015). Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0737 3 (elektronische publicatie)

- 2015-12 *Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen 2015* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0742 7
- 2015-13 *Migranten uit Midden- en Oost-Europese landen in Nederland door de tijd gevolgd. Een vergelijking tussen twee panelonderzoeken* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU), Jaco Dagevos (SCP/EUR), Joost Jansen (EUR), Godfried Engbersen (EUR), Erik Snel (EUR). ISBN 978 90 377 0744 1 (elektronische publicatie)
- 2015-14 *Ouderenmishandeling in Nederland. Inzicht in kennis over omvang en achtergrond van ouderen die slachtoffer zijn van ouderenmishandeling* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk (red.) ISBN 978 90 377 0748 9
- 2015-15 *De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025* (2015). Marloes de Graaf-Zijl, Edith Josten, Stefan Boeters, Evelien Eggink, Jonneke Bolhaar, Ingrid Ooms, Adri den Ouden, Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0742 7 (elektronische publicatie)
- 2015-16 *Op afkomst afgewezen. Onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt* (2015). Iris Andriessen, Barbara van der Ent, Manu van der Linden, Guido Dekker. ISBN 978 90 377 0746 5
- 2015-17 *Co-wonen in context. Samenwonende generaties, mantelzorg en de kostendelersnorm in de AOW* (2015). Cok Vrooman, Alice de Boer, Jean Marie Wildeboer Schut, Isolde Woittiez, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0750 2 (elektronische publicatie)
- 2015-18 *Niet van de straat. De lokale samenleving in globaliserende, groeiende steden* (2015). Lotte Vermeij, Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0753 3 (elektronische publicatie)
- 2015-19 *Wmo- en AWBZ-voorzieningen 2009-2012; Een nulmeting* (2015). Ab van der Torre, Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0539 3
- 2015-20 *Vraag naar arbeid 2015* (2015). Patricia van Echtelt, Roelof Schellingerhout, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0754 0
- 2015-21 *Nederland in Europees perspectief. Tevredenheid, vertrouwen en opinies* (2015). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp, Ineke Stoop.(red.). ISBN 978 90 377 0756 4
- 2015-22 *Opvoeden in niet-westerse migrantengezinnen. Een terugblik en verkenning* (2015). Freek Bucx, Simone de Roos (red.). ISBN 978 90 377 0673 4
- 2015-23 *Vijf jaar Caribisch Nederland. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer, Rob Bijl (red.). ISBN 978 90 377 0755 7
- 2015-24 *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland* (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0757 1
- 2015-25 *Pensioenen: solidariteit en keuzevrijheid. Opvattingen van werkenden over aanvullende pensioenen* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0758 8 (elektronische publicatie)
- 2015-26 *Vijf jaar Caribisch Nederland | Journalistieke samenvatting. Gevolgen voor de bevolking* (2015). Evert Pommer, Rob Bijl (ed.); samengevat door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 760 1 (elektronische publicatie)
- 2015-27 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2011. Een vergelijking van de langdurige zorg van 50-plussers in zestien Europese landen* (2015). Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0761 8 (elektronische publicatie)

- 2015-28 *Roemeense migranten. De leefsituatie in Nederland kort na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (RU) ISBN 978 90 377 0763 2
- 2015-29 *Keuzeruimte in de langdurige zorg. Veranderingen in het samenspel van zorgpartijen en cliënten* (2015). Mariëlle Non (CPB), Ab van der Torre (SCP), Esther Mot (CPB), Evelien Eggink (SCP), Pieter Bakx (EUR), Rudy Douven (CPB). ISBN 978 90 377 0762 5 (elektronische publicatie)
- 2015-30 *55-plussers en seksuele oriëntatie. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele 55-plussers* (2015). Jantine van Lisdonk, Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0766 3
- 2015-31 *Werelden van verschil. Over de sociaal-culturele afstand en positie van migrantengroepen in Nederland.* (2015). Redactie: Willem Huijnk, Jaco Dagevos, Mérove Gijsberts, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0767 0
- 2015-32 *Pensions: solidarity and choice. Opinions of working people on supplementary pensions.* (2015). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0771 7 (elektronische publicatie)
- 2015-33 *Public sector achievement in 36 countries. A comparative assessment of inputs, outputs and outcomes* (2015). Benedikt Goderis (red.) ISBN 978 90 377 0741 0
- 2015-34 *De sociale staat van Nederland 2015* (2015). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0768 7
- 2015-35 *Informeel hulp: wie doet er wat? Omvang, aard en kenmerken van mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg en ondersteuning in 2014* (2015). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Inger Plaisier, Peggy Schyns, Sjoerd Kooiker. ISBN 978 90 377 0769 4
- 2015-36 *Betrokken wijken. Ervaringen van bewoners en professionals met wijkverbetering in vier (voormalige) aandachtswijken* (2015). Jeanet Kullberg, Lonneke van Noije, Esther van den Berg, Wouter Mensink, Malika Igalla, m.m.v. Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0764 9
- 2015-37 *Zorg vragen of zorg dragen? Een verkenning van de invloed van netwerken en inkomen op het gebruik van langdurige zorg door Nederlandse 55-plussers* (2015). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Debbie Verbeek-Oudijk, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0765 6 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2016

- 2016-1 *Trust, life satisfaction and opinions on immigration in 15 European countries* (2016). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp, Ineke Stoop. ISBN 978 90 377 0775 5
- 2016-2 *Lekker vrij!? Vrije tijd van vrouwen, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen* (2016). Wil Portegijs (SCP), Mariëlle Cloin (SCP), Rahil Roodsaz (Atria), Martin Olsthoorn (SCP). ISBN 978 90 377 0776 2
- 2016-3 *Kiezen bij de kassa. Een verkenning van maatschappelijk bewust consumeren in Nederland* (2016). Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0709 0
- 2016-4 *Kleine gebaren. Het belang van dorpsgenoten voor ouderen op het platteland* (2016). Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0779 3

2016-5 *Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel* (2016). Andries van den Broek, Anja Steenbekkers, Pepijn van Houwelingen, Kim Putters. ISBN 978 90 377 0774 8

Overige publicaties

Burgerperspectieven 2014 | 1 (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0701 4
Burgerperspectieven 2014 | 2 (2014). Lonneke van Noije, Josje den Ridder, Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0714 4

Burgerperspectieven 2014 | 3 (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder, m.m.v. René Gude. ISBN 978 90 377 0653 6

Burgerperspectieven 2014 | 4 (2014). Josje den Ridder, Maaïke den Draak, Pepijn van Houwelingen en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0735 9

Burgerperspectieven 2015 | 1 (2015). Paul Dekker, Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0740 3
Burgerperspectieven 2015 | 2 (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0751 9

Burgerperspectieven 2015 | 3 (2015). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen, Tom van der Meer. ISBN 978 90 377 0759 5

Burgerperspectieven 2015 | 4 (2015). Paul Dekker, Rozemarijn van Dijk, Pepijn van Houwelingen, Wouter Mensink en Yvette Sol. ISBN 978 90 377 0772 4

Gescheiden werelden? (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.). ISBN 978 90 377 0734 2. Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.